

Микола Чмир

ОДНОСТРІЙ ТА ЗНАКИ РОЗРІЗНЕННЯ ВІЙСЬКОВИКІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗУНР (ЗОУНР) 1918—1919 РР.

Однострій (уніформу) військовиків збройних сил Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР; з кінця січня 1919 р. — Західної області Української Народної Республіки — ЗОУНР) вивчено ліпше, ніж однострої збройних сил інших українських державних утворень 1917—1920 рр. До прикладу, в виданій у міжвоєнний період «Історії українського війська» йому присвячено окремий підрозділ¹, тоді як про уніформу збройних сил Української Народної Республіки та Української Держави згадано лише кількома реченнями. Стислі відомості про кольори родів зброї, однострій та знаки розрізнення збройних сил ЗУНР (ЗОУНР) містяться в статті «Українська Галицька Армія (1918—1920)», яку О. Думін написав для «Української Загальної Енциклопедії»². У багатотомному виданні «Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії)» опубліковано статтю М. Дольницького «Однострій і відзнаки ступнів УГА»³, а також (на жаль, не повністю) XLVI Розпоряд Державного секретаріату військових справ* (ДСВС), яким був затверджений опис однострою військовиків збройних сил ЗОУНР⁴. Окремі розділи чи підрозділи, присвячені цій темі, містяться у працях

¹ *Історія українського війська*. — Львів, 1936. — С. 533—535.

² Думін О. *Українська Галицька Армія (1918—1920)* // *Українська Загальна Енциклопедія: У 3 т.* — Львів—Станіславів—Коломия, 1932. — Т. 3. — С. 772.

³ Дольницький М. *Однострій і відзнаки ступнів УГА* // *Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії)*. — Вінніпер, 1958. — С. 140—141.

* *Військове міністерство ЗУНР (ЗОУНР)*.

⁴ *Однострій УГА* (За офіційним «Вістником Державного Секретаріату Військових Справ», ч. 11, з датою — Станіславів, 30 квітня 1919) // *Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918—1920 рр. (матеріали до історії)*. — Вінніпер, 1966. — Т. 3. — С. 178—184.

сучасних вітчизняних⁵ та зарубіжних⁶ дослідників. Проте значна частина цих праць написана без використання архівних документів, що стало причиною появи в них неточностей і навіть суттєвих помилок.

У пропонованій статті ми спробуємо висвітлити процес створення та розвитку форми одягу і знаків розрізнення військовиків збройних сил ЗУНР (ЗОУНР) у період від листопада 1918 р. до листопада 1919 р., коли Галицька армія перейшла на бік Збройних сил Півдня Росії. Основу джерельної бази дослідження складають документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, зокрема фондів Начальної команди Галицької армії 1919—1920 рр. (ф. 2188) та Диктатора Західної Обл. України Української Народної Республіки 1919 р. (ф. 2192). Також ми використали матеріали Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного, періодику, спогади та щоденники сучасників. Серед них непересічне значення має щоденник І. Боберського, котрий у 1918—1919 рр. обіймав посаду референта (начальника) Письменничого відділу ДСВС ЗУНР (ЗОУНР)⁷. Цей відділ дістав доручення розробити однострій, знаки розрізнення та нагороди, про що докладно написано в щоденнику.

Виклад історії однострою та знаків розрізнення збройних сил ЗУНР (ЗОУНР) слід розпочати зі згадки про досвід, накопичений військовим формуванням Легіону Українських Січових Стрільців (УСС), утвореним у складі Австро-Угорської імператорської і королівської армії 1914 р. Ядро Українського легіону складали члени українських воєнізованих організацій, що існували в Галичині перед Першою світовою війною. Спочатку він складався з двох куренів та одного півкурена, згодом, наказом Верховного командування

⁵ Гломозда К. До історії українських військових одностроїв та відзнак // Друга наукова геральдична конференція (Львів, 19—21 листопада 1992 р.). — Львів, 1992. — С. 19—20; Гломозда К. Відзнаки Українського війська доби Визвольних Змагань // Історія українського війська (1917—1995). — Львів, 1996. — С. 815, 819; Карпов В. Однострої української армії (1917—1920) // Військово-історичний альманах. — 2000. — Ч. 1. — С. 114—115; Чмир М. Відзнаки військових звань українських збройних формувань 1917—1921 рр. // Військово-історичний альманах. — 2001. — Ч. 2. — С. 105—106; Тинченко Я. Армии Украины 1917—1920 гг. — Москва, 2002. — С. 86—102.

⁶ Дерябин А. И. Гражданская война в России 1917—1922: Национальные армии. — Москва, 1998. — С. 24—25; 32—34; Abbott P., Pinak E. Ukrainian Armies 1914—1955. — Botley—Oxford, 2004. — P. 22—24, 33.

⁷ Боберський І. Щоденник, 1918—1919 рр. / Упоряд. Ю. А. Мицик. — Київ, 2003. — 260 с.

від 9 серпня 1915 р., було сформовано 1-й полк Українських Січових Стрільців⁸. У листопаді 1918 р. полк УСС розміщувався на Буковині.

Статус національного формування, який мав Український легіон, потребував відповідного зовнішнього вираження, тим більше що окремого однострою для цього з'єднання не було встановлено. Саме Український легіон дав початок використанню національної символіки на військовій формі одягу в австро-угорському війську. Спочатку це була синьо-жовта пов'язка на рукаві, трохи згодом — кругла синьо-жовта (синій колір усередині) матер'яна кокарда на лівому боці шапки (до осені 1916 р.)⁹. У синьому і жовтому кольорах оформлялися також нагрудні знаки (ілюстрація 1)¹⁰. Задля економії, від лютого 1916 р. петлиці в Австро-Угорській армії довелося замінити вертикальними смужками відповідних кольорів, які нашивали на місці заднього краю петлиці¹¹. Від літа 1916 р. Українські Січові Стрільці почали носити смужки національних кольорів¹². Широко використовувалося національну емблему (золотий лев, що спинається на скелю), зокрема на шапкових знаках (ілюстрація 2)¹³. Ідею соборності українських земель, розділених між двома імперіями, виражав знак, який поєднував зображення лева та архістратига Михаїла як

Ілюстрація 1

⁸ Лазарович М. *Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба*. — Тернопіль, 2005. — С. 126.

⁹ Лазарович М., Лазарович Н. *Національні риси в атрибутиці Українських Січових Стрільців // Четверта наукова геральдична конференція [Львів, 10–12 листопада 1994 р.]*. — Львів, 1994. — С. 48; Ріпецький С. *Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин*. — Нью-Йорк, 1956. — С. 150; *Українські Січові Стрільці: альбом*. — Монреаль, 1955. — С. 191.

¹⁰ Лазарович М. *Легіон Українських січових стрільців...* — С. 160.

¹¹ Прищеп С. В. *Вооруженные силы Австро-Венгерской империи. Часть 1 // Сержант*. — 2000. — № 4. — С. 13.

¹² Думін О. *Історія легіону Українських Січових Стрільців // Дзвін*. — 1993. — № 2-3. — С. 148.

¹³ Пахолко С., Мартин О. *Зображення у фалеристиці галицького лева та св. Михаїла як символів єдності та спільної боротьби за державну незалежність // Шоста наукова геральдична конференція [Львів, 27–29 березня 1997 р.]*. — Львів, 1997. — С. 68–70; Семотюк Я. *Українські військові відзнаки. Ордени, хрести, медалі та нашивки*. — Торонто, 1991. — С. 38.

Ілюстрація 2

Ілюстрація 3

символів, відповідно, Галичини та Наддніпрянщини (ілюстрація 3).

Низку змін було внесено також до однострою, щоби надати йому національного характеру. Так, 10 січня 1916 р. на засіданні одностроевої комісії було ухвалено сукняну шапку з V-подібним вирізом спереду (на зразок гетьманських шапок XVII—XVIII ст.) та козирком — т. зв. «мазепинку» (за проектом Л. Лепкого). На ній мав розміщуватися знак у вигляді щитка зі зображенням лева на скелі та написом «У.С.С. 1914»¹⁴. 17 січня 1917 р. був отриманий офіційний дозвіл на її носіння; виготовляти шапки почали за державні кошти¹⁵. Цей головний убір (ілюстрація 4)¹⁶ яскраво відображав мазепинську ідею — ідею визволення українських земель з-під влади російського царату, що її носіями були Українські Січові Стрільці.

Вагомий внесок січовики зробили у формування української військової термінології. Так, Легіоновим «приказом» від 27 грудня 1916 р. ч. 167 «в ціли усталення української титулятури старшин УСС» визначено відповідність степенів* старшини Українського легіону степеням Австро-Угорської армії (додаток 1)¹⁷.

¹⁴ Лазарович М. *Легіон Українських січових стрільців...* — С. 170.

¹⁵ Думін О. *Історія легіону Українських Січових Стрільців* // *Дзвін*. — 1993. — № 2-3. — С. 148.

¹⁶ *Зображення «мазепинки»* — з експозиції Королівського музею армії та військової історії Бельгії. Див.: Денисюк Ж. *Пам'ятки української військової історії в бельгійському музеї* // *Військово-історичний альманах*. — 2006. — Ч. 1(12). — С. 160.

* Термін «ступень» відповідав термінам «dienstgrad» в австрійській та «чин» у російській арміях.

¹⁷ Гломозда К. *До історії українських військових рангів XVII-XX ст.* // *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська Академія. Історія*. — Київ, 1999. — Т. 14. — С. 44.

Досвід Українських Січових Стрільців істотно вплинув на створення однострою та знаків розрізнення збройних сил ЗУНР (ЗОУНР).

Уранці 1 листопада 1918 р. військовики-українці взяли під контроль найважливіші об'єкти Львова, над ратушею був піднятий національний прапор. Ця подія ввійшла в історію під назвою Листопадовий Чин (Зрив). За подібним сценарієм відбулося захоплення влади в інших містах і в селах. 13 листопада Українська Національна Рада

Ілюстрація 4

ухвалила «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», яким визначила назву держави («Західно-Українська Народня Республіка»), її кордони, встановила Герб («Золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону»), Державний прапор («синьо-жовтий») та Державну печатку (із зображенням герба та написом «Західно-Українська Народня Республіка» довкола нього)¹⁸.

У справі захоплення влади у Львові провідна роль належала військовикам австро-угорських частин, здебільшого резервних, укомплектованих переважно українцями. Оскільки українські стрільці та старшини носили австрійську форму та знаки розрізнення, під час Зриву вони використали синьо-жовті стрічки на шапках¹⁹, винятком був лише 1-й полк УСС, який яскраво вирізнявся на загальному тлі завдяки «мазепинкам». У спогадах самбірського повітового комісара А. Чайковського мовиться, що синьо-жовті стрічки носили і в українській міліції та жандармерії²⁰. Часто з таких стрічок робили

¹⁸ Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню дня 13 падолиста 1918 р. // Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Івано-Франківськ, 2003. – Т. 2. – С. 5–6.

¹⁹ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931. – С. 63.

²⁰ Чайковський А. Чорні рядки // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 212–213.

Ілюстрація 5.
Невідомий старшина УГА

круглі кокарди. І. Боберський, описуючи в щоденнику події 2 листопада 1918 р., згадав про вояків-українців, котрі мали «синьо-жовті кокардки замість гузика з буквами або відзнаку «Соборна Україна»²¹, яка робить двома різками добре враження»²². На основі відомої фотографії українського старшини (Львів, листопад 1918 р.) можна припустити, що окремі військовики могли носити на шапці відзнаку «Соборна Україна», накладену на синьо-жовту кокарду (ілюстрація 5, 5а). Т. Марітчак у спогаді про переїзд на батьківщину в перших числах листопада 1918 р. зазначив: «Щойно за Белзцем, у глибину Галичини, ми побачили при якомусь

залізничному містку перших українських мільціонерів-вояків з круглими синьо-жовтими кокардами на шапках [...] Ця перша зустріч зробила на всіх величезне вражіння»²³. Носіння синьо-жовтих кокард (синій колір посередині) підтверджують і фотоматеріали, наприклад фотографія групи посадових осіб повітової військової команди й повітового комісаріату в Святині²⁴.

В окремих випадках знаки розрізнення, виконані в національних кольорах, запроваджувалися наказами місцевих органів військового управління. Так, відповідно до «приказу» Окружної військової команди Станіславів від 11 листопада 1918 р. ч. 1, носити

²¹ Цей нагрудний знак також називався «Відзнака Соборної України». Його проект розробив І. Боберський на основі одного з варіантів герба майбутньої соборної Української держави, що належав Ю. Буцманюку (див.: Дзіковський В. Герби України // Світ. — Ч. 8. — 1917. — С. 137). Нагрудний знак мів мати шпильку для прикріплення до одягу або ланцюжок, за допомогою якого його можна було прикріпити до годинника або використати як нашийну прикрасу. Дохід від продажу відзнаки «Соборна Україна» мав піти на купівлю землі під «Український Город» у Львові.

²² Боберський І. Щоденник... — С. 56.

²³ Марітчак Т. На переломі. Щоденник підхорунжого з 1918 року // Літопис Червоної Калини. — 1936. — Ч. 3. — С. 21.

²⁴ Літопис Червоної Калини. — 1936. — Ч. 7-8. — С. 25.

військовий однострій мали право тільки «особи, які належать до Української Армії», зовнішнім виявом цієї належності «аж до часу дальших заряджень» мала бути «синьо-жовта відзнака на переді шапки». Детального опису цієї відзнаки не наводилося. Встановлювалася також «окрема відзнака» для військової поліції — два червоні «стяжки» (стрічки 2 см завширшки і 8 см завдовжки), нашиті паралельно на лівому рукаві вище ліктя²⁵. Червоний колір «стяжок», очевидно,

Ілюстрація 5а

пов'язаний з тим, що червоними були обшлага, погони, комір, канти та петлиці однострою військово-поліцейських відділень у Галичині за часів Австро-Угорської імперії²⁶. Наказом Окружної військової команди Станіславів від 12 листопада 1918 р. ч. 2 визначалося, що старшинські та підстаршинські відзнаки залишаються поки що ті ж, що й в Австро-Угорській армії, проте замість німецьких назв старшинських та підстаршинських чинів вводяться українські назви (додаток 1)²⁷. У наказі від 24 листопада 1918 р. ч. 1 запасному куреню 1-го полку УСС, що розміщувався у Станіславові, повторно було висловлено вимогу щодо носіння «національних відзнак» спереду шапки замість «рожі» (кокарди); відповідальність за виконання наказу покладали на командирів частин²⁸.

Одним із перших кроків ДСВС ЗУНР стало оголошення 13 листопада 1918 р. про демобілізацію всіх органів військового управління, військових частин, установ та закладів колишньої австро-угорської монархії на території ЗУНР. Їхнє майно відтепер ставало власністю республіки й переходило до українських окружних

²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 1–2.

²⁶ Вооруження силы Австро-Венгрии. – СПб, 1912. – Ч. 1. – С. 331.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 3.

²⁸ Там само. – Спр. 128. – Арк. 1 зв.

команд²⁹. Того ж дня було затверджено військову організацію ЗУНР. Територію держави поділили на 3 військові області (Львів, Станіславів, Тернопіль), до яких входило 12 військових округів, що охоплювали територію кількох повітів. До створення обласних команд округні команди підлягали безпосередньо ДСВС³⁰. Нарешті, було оголошено часткову мобілізацію всіх військовозобов'язаних громадян ЗУНР «української народности»³¹. Вищим органом військового управління визначено Українську генеральну команду ЗУНР, яку 8 листопада 1918 р. перейменували на Начальну команду українського війська (НКУВ).

Листопадовий Зрив став прикрою несподіванкою для поляків, що розглядали Галичину як невід'ємну частину Польської держави. Львів одразу ж перетворився на арену збройного протистояння: вже 1 листопада 1918 р. польські бойовики обстріляли українських військовиків³². Ми виявили тільки один виданий у той період документ, що стосувався форми одягу. Йдеться про наказ НКУВ від 14 листопада 1918 р., в якому, серед іншого, була заборона носити «німецькі мундури»³³.

У ніч з 21 на 22 листопада 1918 р. під тиском потужніших польських сил українські війська залишили Львів³⁴. Втрата галицької столиці посприяла піднесенню національної свідомості українців. Як під проводом повітових військових команд, так і з власної ініціативи колишніх військовиків Австро-Угорської армії створюються по суті напівпартизанські бойові підрозділи; вони отримували назви за місцем формування або за прізвиськом командира³⁵. До керівництва збройних сил уряд ЗУНР запросив наддніпрянських старшин — генерального хорунжого М. Омеляновича-Павленка і полковника Генерального штабу Є. Мишковського, які 9—10 грудня 1918 р. обійняли посади Командуючого військами і начальника

²⁹ II Розпоряд з дня 13 падолиста 1918 // Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — 1918. — Ч. 1. — С. 2.

³⁰ III Розпоряд з дня 13 падолиста 1918 // Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — 1918. — Ч. 1. — С. 2.

³¹ IV Розпоряд з дня 13 падолиста 1918 // Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — 1918. — Ч. 1. — С. 2–3.

³² Макаруч С. Українська республіка галичан. — Львів, 1997. — С. 79.

³³ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 11.

³⁴ Макаруч С. Українська республіка галичан... — С. 101–102.

³⁵ Там само. — С. 107.

штабу відповідно. На 11 грудня 1918 р. збройні сили ЗУНР склалися з Північної групи (3—4 тис. багнетів) полковника Захар'їна, групи «Схід» (3 тис. багнетів) сотника Букшованого, групи отамана Микитки (1 тис. багнетів) та групи «Південна» (4 тис. багнетів) полковника Коссака³⁶. Нове командування вирішило уніфікувати структуру війська. Наказом військам Західно-Української Народної Республіки від 12 грудня 1918 р. ч. 1 фронтові загони й відділи (крім полку УСС, чия організація залишалася без змін) реорганізували в окремі курені згідно зі штатом, що додавався³⁷.

Від 10 грудня 1918 р. і до середини січня 1919 р. тривали широкомасштабні воєнні дії, в ході яких українське командування здійснило дві спроби визволити Львів. Проте жодна зі сторін у цей час так і не досягла вагомих успіхів.

У бойових умовах надзвичайно гострою була потреба чітко відрізнити власних бійців від польських. Синьо-жовті стрічки чи кокарди на головних уборах, очевидно, були малопомітними в бою. Тому на фронті стали практикувати носіння на шапках пов'язок із білого полотна. На жаль, розшукати відповідного наказу нам не вдалося, зате про білі пов'язки свідчать сучасники тих подій. Зокрема, у спогадах Ф. Ш. зазначається: «Так ішов день за днем аж до ночі 4.1.1919 р. коли то нас змінила якась частина з білими опасками на шапках»³⁸. П. Мигович, описуючи участь XXIV куреня в загальному наступі в лютому 1919 р., згадує: «Кожний стрілець одержав по дві ручні гранати і 6-го лютого вечором вирушив курінь з села Лісневич дорогою до села Полянки, а звідтам залізничним шляхом попри станцію Ставчани, до села Ставчан [...] Власні частини одержали наказ перевязати шапки білим полотном на 5 см. широким, щоби тим способом не мати ніяких сумнівів підчас бою, що це не поляки»³⁹.

На наш погляд, білі пов'язки на шапках виконували суто розпізнавальну функцію — завдяки кольору та розмірам вони були добре помітні навіть зі значної відстані. При цьому пов'язки не призначалися для постійного носіння і не замінювали знаків розрізнення з

³⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 46 зв. (Незасвідчена копія).

³⁷ Там само. — Арк. 149.

³⁸ Ф. Ш. З пробовою сотнею УСС під Львовом // Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 10. — С. 20.

³⁹ Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА // Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 6. — С. 6.

державною символікою, а їхній колір не мав жодного символічного значення. Втім, поляки, мабуть, через масове використання білих пов'язок, почали сприймати їх, наряду з «українським левом», як ознаку належності до українського війська. Про це свідчать «Загальні відомості про галицько-українську армію» станом на 1 березня 1919 р., зібрані розвідувальним відділом Командування Польських військ у Східній Галичині⁴⁰. Слід зауважити, що вибір білої пов'язки розпізнавальним знаком міг бути зумовлений австрійським досвідом. В Австро-Угорській армії було прийнято розрізняти умовних противників на маневрах за допомогою стрічок на головних уборах (рідше — пов'язок на рукавах): білих для «своїх» військ, червоних — для «чужих»⁴¹.

Поважною проблемою була нестача військового одягу та взуття, вона безпосередньо впливала на боєздатність і рівень дисципліни. Так, командир групи «Схід» сотник О. Букшований у доповіді НКУВ від 10 грудня 1918 р. зазначив, що для групи потрібно повних одностроїв та спорядження на 3 тис. осіб.⁴² Пригадаймо, що на той час ця група налічувала якраз 3 тис. осіб, тобто від браку одягу та спорядження потерпав увесь її особовий склад! «Дисципліну годі вдержати всякими карами і тільки в такому случаю можна числити на послух тих людей, скоро дасть ся їм се, що їм дійсно необхідно потрібне», — підкреслював сотник О. Букшований⁴³. Деякі підрозділи, щоправда, проблем з обмундируванням не мали. Йдеться, зокрема, про «Пробоеву» (тобто штурмову) сотню УСС, сформовану з досвідчених вояків, які повернулися з російського полону. На початку грудня 1918 р. сотня вирушила з Чернівців на фронт. «Виїжджали “пробоевці” як на весілля. Від шапки до цвяхів на чоботах, все нове. Плащі, гузарські чоботи, однострій австрійських “штурмовиків” шитий на колінах, на ліктях, на сидженню шкірою, штуци, все інше вояцьке майно, весь виряд, все це нове “як з голки”», —

⁴⁰ *Opracowanie Oddziału wywiadowczego Dowództwa Wojsk Polskich na Galicję Wschodnią pt. Wiadomości ogólne o armii galicyjsko-ukraińskiej, zebrane po dzień 1 III 1919 // Krotofil M. Ukraińska Armia Halicka 1918–1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej. — Torun, 2002. — S. 217.*

⁴¹ *Адаменко Д., Ярош О. Императорский и королевский военный мундир: 1914 год. — Київ, 2006. — С. 42.*

⁴² *ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 43.*

⁴³ *Там само.*

згадує Ф. Ш.⁴⁴. Але такі підрозділи були радше винятком. У доповіді на ім'я Головнокомандувача Холмсько-Галицьким фронтом від 31 грудня 1918 р. ч. 1182 Командуючий військами ЗУНР, говорячи про одяг, порівняв свою армію з обідраним натовпом жебраків. Для того, щоби хоч трохи виправити становище, генеральний хорунжий М. Омелянович-Павленко просив негайно надіслати 10 тис. комплектів одягу⁴⁵. Інтендантура Округної військової команди Станіславів 11 січня 1919 р. повідомляла Начальній інтендантурі: «Що до запасів одностроїв, то річ дуже сумна. По полках (1 п. У.С.С) 1 п. стрільців і 2 п. стрільців: нема зовсім обуви, плащів, біля, і коців та сінників (много бракує). В складах зі Снятина нема зовсім сподень, плащів, дек, обуви. Є ще блузи літні і зимових старих...»⁴⁶. За таких умов годі було сподіватися належного рівня боєздатності. «Військо, котре в той спосіб убране, не може нічого доконати і не треба дивуватись, коли замерзлий чоловік без порядної обуви утікає перед наступом», — говорилося в звіті про бойові війська шефа штабу групи отамана Й. Паппа де Яноші від 20 січня 1919 р.⁴⁷. Полковник Дідюків у телеграмі до НКУВ ч. 60 (надійшла 24 січня 1919 р.) за результатами особистого огляду 4-го куреня групи «Схід» доповідав: «Не скажу за багатого, коли заявлю, що всі босі і голі. Причём настрій дуже гарний. Якби тих молодих людей одягти і обути булоб з них напевно дуже гарна боева частина»⁴⁸.

На той час вище військове керівництво ЗУНР не приділяло належної уваги знакам розрізнення. Принаймні ми не виявили навіть проектів відповідних документів. ДСВС обмежився лише виданою 22 грудня 1918 р. заборонаю всім особам австрійської армії, що не вступили до українського війська, носити «всякі військові відзнаки», до яких було зараховано «військові зірочки, військові рожечки, військові вилоги, військові гузики, військові нашивки, військові прикраси якого небудь рода»⁴⁹.

⁴⁴ Ф. Ш. *З пробоевою сотнею УСС під Львовом // Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 7-8. — С. 25.*

⁴⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 58.

⁴⁶ Там само. — Спр. 75. — Арк. 24.

⁴⁷ Там само. — Спр. 20. — Арк. 216.

⁴⁸ Там само. — Арк. 153.

⁴⁹ *Заборона з дня 22 грудня 1918 // Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — 1918. — Ч. 4. — С. 1.*

Отож, питання щодо знаків розрізнення державної належності доводилося вирішувати на рівні місцевих органів військового управління. Відомо про спробу Команди міста Станіславава регламентувати зовнішній вигляд таких відзнак. У пункті 3 наказу Команди від 29 грудня 1918 р. ч. 52 (оголошений у наказі Кошу Українських Січових Стрільців⁵⁰ від 30 грудня 1918 р. ч. 37*) зазначалося: «Щоби запровадити одностайні відзнаки на шапках обов'язують аж до заведення нової форми шапок для станіславівської залози, слідуючі зарядження: (до шапок форми і з відзнаками У.С.С. вони не відносять ся). На місци давньої розети (ружки) приходить розета обшита синьо-жовтою стяжкою (в разі браку розет можна до сього ужити також більших гузиків прим. з плащів). Лінія поділу красок має стояти прямово зн. не горизонтально ані скісно — по лівій стороні видця синя частина, по правій жовта частина стяжки. Для старшин: середину давньої старшинської розети (до середнього рубця) обшити синьо-жовтою стяжкою. Всі иньші відзнаки носити на переді шапки під висше згаданю відзнакою або по лівім боці шапки. Всі частини і заведеня зголосять протягом завтрішнього дня запотребоване кмді міста і одержать відповідну до стану скількість відзнак. Приказ отсей має бути протягом двох днів впроваджений в жите»⁵¹.

Як бачимо, прагнучи уніфікувати шапкові знаки державної належності, Команда міста Станіславава вдалася до часткової переробки «розет», які використовували в Австро-Угорської армії. З наведеної вище інструкції випливає, що рядові та підстаршини мали носити «розету» (латунний диск із прорізними ініціалами імператора⁵²), обшиту синьо-жовтою «стяжкою» (тобто стрічкою), замість неї дозволялося також використати великого гудзика. Старшинам приписувалося носіння «розети», встановленої для старшин Австро-Угорської армії (кругла, діаметром 3 см, вишита золотю кани-

⁵⁰ На виконання наказу Державного секретаря військових справ колишній запасний курінь 20-го полку Січових Стрільців був об'єднаний з колишнім кошем Українських Січових Стрільців у запасний кіш під назвою «Кіш УСС» (ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 15 зв.).

* У наказі Кошу УСС від 30 грудня 1918 р. ч. 37 було зазначено лише номер наказу Команди міста Станіславава. Дату видання цього наказу — 29 грудня 1918 р. — визначено за іншими документами.

⁵¹ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 59 зв. — 60.

⁵² Прищепя С. В. Вооруженные силы Австро-Венгерской империи. — С. 12, 9.

теллю, з імператорським вензелем у центрі⁵³), але з обшитою синьо-жовтою стрічкою серединою. Вимоги наказу Команди міста Станіслава від 29 грудня 1918 р. ч. 52 щодо шапкових знаків не поширювалися на шапки «форми і з відзнаками У.С.С.», адже військовики полку УСС, як уже було сказано, носили характерні шапки-«мазепинки», на яких розміщувалися знаки з національною символікою⁵⁴.

Ілюстрація 6

У брошурі «Маловідомі українські нагороди та відзнаки», що репрезентує частину колекції І. Адамшіна, надруковано зображення шапкового знака, який можна ототожнити з шапковим знаком для старшин, запровадженим наказом Команди міста Станіславова від 29 грудня 1918 р. ч. 52 (ілюстрація 6). Проте, оскільки колекціонер не посідав відповідних архівних документів, шапковий знак розміщено так, що смужки лежать горизонтально, при цьому жовта — зверху⁵⁵. Про виконання наказу щодо шапкових знаків свідчить також пункт 2 наказу Команди міста Станіславів від 12 січня 1919 р. ч. 12 (оголошений у наказі Кошу УСС від 13 січня 1919 р. ч. 13). У ньому зазначалося, що «богато стрільців носить відзнаки, виготовлені після інструкції Команди Міста (в Приказі Команди Міста ч. 52, точка 3) відворотно (підкреслено в тексті. — М. Ч.). Пригадуєть ся ще раз, що синя частина стяжки має знаходити ся на ліво від видця, а жовта на право. Про се належить поучити мужву»⁵⁶. Втім, забезпечити повне виконання наказу ч. 52, очевидно, не вдавалось, адже вимога щодо обов'язкового для всіх стрільців носіння на шапках приписаних відзнак повторювалась у пункті 3 наказу Команди міста від 20 січня 1919 р. ч. 20 (оголошений у наказі Кошу УСС від 21 січня 1919 р. ч. 20)⁵⁷. На наш погляд, одною з причин такого прискіпливого ставлення Команди міста Станіславова до питань, пов'язаних зі знаками розрізнення державної належності, було те, що тут розташовувалися

⁵³ Адаменко Д. В., Прищепя С. В. Командный состав вооруженных сил Австро-Венгрии // Сержант. — 2002. — № 1. — С. 7.

⁵⁴ Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців... — С. 170.

⁵⁵ Адамшин І. Маловідомі українські нагороди та відзнаки. — Харків, 2000. — С. 5.

⁵⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 79 зв.

⁵⁷ Там само. — Арк. 89.

вищі органи влади ЗУНР, а отже, місто виконувало функції столиці республіки.

У деяких військових частинах та підрозділах з'явилися власні знаки розрізнення. Так, за словами В. Каліни, військовики 1-го куреня 1-го полку УСС, що в боях за Львів отримав назву «Курінь смерті УСС», носили на «мазепинках» чорний трикутник під Тризубом⁵⁸. На жаль, мемуарист не наводить детального опису цього знака, не вказує він також і на спосіб його розміщення на шапці. Л. Шанковський пояснює використання чорного кольору впливом символіки ударних батальйонів Російської та штурмових батальйонів Австро-Угорської армії, у яких вояки мали чорні відзнаки⁵⁹.

Отож, як ми вже зазначали, з перших днів свого існування ЗУНР зазнала агресії та територіальних втрат; тим часом процес розбудови державності лише розпочинався. На думку дослідників, ці обставини сприяли швидшому визріванню ідеї об'єднання з Українською Народною Республікою. 3 січня 1919 р. Українська Національна Рада одноставно затвердила Ухвалу про Злуку УНР та ЗУНР. Остаточне оформлення цього акту відбулося в Києві 22 січня 1919 р. ЗУНР отримала назву Західна область УНР. Практично відразу після затвердження Ухвали про Злуку Тризуб — Герб УНР — став витісняти Герб ЗУНР. Випадки носіння знаків розрізнення з цим символом (зокрема кокард) траплялися ще в листопаді 1918 р., про що свідчить такий запис за 27 листопада 1918 р. в щоденнику І. Боберського: «Капітан⁶⁰ питав за відзнакою на свою шапку. Лунів дав йому тризуба з Великої України, а капітан заложив собі на шапку рожку з тризубом»⁶¹. У записі за 14 лютого 1919 р. І. Боберський зазначив, що більшість старшин ДСВС носила на головних уборах знаки розрізнення з зображенням Тризуба. Згадано, зокрема, «тризуб у вінці», просто «тризуб», «золотистий тризуб на синявій кокарді»⁶². У тому ж таки лютому 1919 р. Тризуб з'явився на бланках т. зв. «явних приказів» (аналог

⁵⁸ Каліна В. Курінь смерті УСС. Спогади старшини. — Львів, 1936. — С. 47.

⁵⁹ Шанковський Л. Бойовий орел української кінноти (Пам'яті Генерала Петра Дяченка) // Вісті. — 1965. — Ч. 119. — С. 100.

⁶⁰ Йдеться про капітана А. Ерле, призначеного в той час начальником штабу збройних сил ЗУНР.

⁶¹ Боберський І. Щоденник... — С. 81.

⁶² Там само. — С. 130–131.

сучасних посвідчень про відрядження)⁶³. Це наочно засвідчувало прагнення галицьких українців до соборності. Слід зауважити, що нормативно-правового акту про зміни в державній символіці ЗУНР ми не виявили.

У період відносного затишшя, що тривав від 15 січня до середини лютого 1919 р., збройні сили ЗОУНР зазнали чергової реорганізації. Відповідно до наказу Військам Української Народної Республіки від 27 січня 1919 р. ч. 9 групи було переформовано в бригади⁶⁴. Всього було сформовано 9 бригад та 2 окремі загони. Артилерію звели у 9 гарматних полків, що входили до складу бригад, 1 гаубичний полк, окремих гарматний дивізіон та окрему гарматну батарею⁶⁵. Наприкінці січня 1919 р. збройні сили ЗОУНР отримали назву Галицька армія⁶⁶; від 2 лютого 1919 р. вищий орган військового управління став називатися Начальна команда Галицької армії (НКГА).

Саме тоді військове відомство ЗОУНР звернулося до питання форми одягу. Підготувати її опис 31 січня 1919 р. було доручено референтові Письменничного відділу ДСВС четарю І. Боберському. В щоденнику він занотував: «Нині дістав я приказ описати одяг для армії до трьох днів, це є до 3-го лютого, визначити також відзначення за хоробрість. Хто не розуміється на роботі, ставить речинець то за поволі, то заскоро»⁶⁷. А поки тривала розробка, військо потрібно було хоч якось одягнути. В цій справі значну допомогу надала УНР.

За даними розвідувального відділу Командування Польських військ у Східній Галичині, з кінця січня 1919 р. «російська Україна» надсилала для галицьких військ російську уніформу, переважно «*płaszczu*» (шинелі) та папахи⁶⁸. Зазначалося також, що на знак приналежності до української армії використовували «ініціали республіки української» — «Р.У.» — на шинелях. Отриманим одягом намагалися забезпечити насамперед частини, які відправляли на фронт. Так, за наказом Окружної військової команди Станіславів від 3 лютого 1919 р. ч. 32 1000 комплектів одностроїв з наддніпрянської України належало використати винятково для забезпечення

⁶³ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 3.

⁶⁴ Там само. — Спр. 4. — Арк. 24.

⁶⁵ Там само. — Арк. 24 — 25 зв.

⁶⁶ Там само. — Спр. 23. — Арк. 51 зв.

⁶⁷ Боберський І. Щоденник... — С. 121.

⁶⁸ *Opracowanie Oddziału wywiadowczego Dowódstwa...* — S. 217.

«похідних формацій»⁶⁹. П. Мигович згадував про те, як російську форму отримав похідний курінь, сформований у Стрию⁷⁰: «1. лютого одержав курінь і наша півсотня заповіджений транспорт одягів. Стрільці дістали по одній парі нового біля, російський плащ (шинелю), ватовані штани, фуфайку, шапку (папаху). Багато стрільців не хотіло валянок зі собою брати, хочби тому, що мали досить можливі черевики і з валянками не хотіли тягатися [...] Похідний курінь зодягнений був таксамо, як і півсотня скорострільів, з цією відміною, що там 4/5 стрільців мали [...] валянки. На вигляд представлявся курінь дуже добре. Російський одяг робив вражіння, що це колишня російська, правильна частина»⁷¹. Очевидно, надісланої з Наддніпрянщини форми не вистачало; траплялися непоодинокі випадки, коли формації, відправляючи вояків до інших команд, відбирали в них обмундирування. Це змусило Окружну військову команду Станіславів видати 5 лютого 1919 р. наказ ч. 34, яким приписувалося висилати людей у повних одностроях, а коли це неможливо, принаймні не забирати того, в чому вони прибули з дому⁷². Так чи інакше, на фронті почали з'являтися частини, повністю обмундировані у російську форму. П. Мигович, згадуючи у мемуарах ХХІІІ курінь (початок лютого 1919 р.), зазначає: «Курінь цей так само, як і ХХІV., одягнений був у російські однострої. Одне лихо було, що й тут 4/5 стрілецтва мали валянки. На сніг і мороз були вони дуже вигідні [...] але коли прийшло тепло і зробилося болото, майже цілий курінь був унерухомлений»⁷³. Зауважмо, що частини, відправлені на фронт раніше, надалі використовували австрійську форму. Так, стрільці та старшини полків «Групи П. Південь», до складу якої ввійшов ХХІV курінь, «були одягнені в австрійські однострої, що кожний приніс із собою із австрійської війни. Відзнаки старшин і підстаршин також австрійські. Лише на шапках були українські емблеми, або синьо-жовті стяжки. Правда, багато старшин та підстаршин відзнак зовсім не мали»⁷⁴.

⁶⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 107 зв.

⁷⁰ Згодом ця частина одержала назву «ХХІV. курінь».

⁷¹ Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА // Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 5. — С. 5.

⁷² ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 111.

⁷³ Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА // Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 6. — С. 8.

⁷⁴ Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА // Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 5. — С. 8.

Отож, постачі з Наддніпрянщини частково задовольнили потреби Галицької армії, але водночас призвели до надмірного розмаїття одностроїв. Поряд з австрійською формою воєнного часу, доповненої предметами австрійської форми мирного часу⁷⁵, з'явилися ще й російські однострої. І. Боберський з приводу приїзду Головного отамана С. Петлюри до Станіслава 24 лютого 1919 р. записав у щоденнику: «Старшини одіті були в як найрізномордніший спосіб, в кожухах, кучмах і чоботах або чоботях і австрійських плащах і австрійських шапках, або в халявках і російських шинелях. Косматі кучми, січові кашкети, австрійки з тризубами, мазепинки, австрійки м'ягкі і тверді на головах»⁷⁶.

Розроблення однострою Галицької армії проходило зі значними труднощами — Письменничий відділ був перевантажений великою кількістю завдань, а керівництво не мало в цій справі визначеної позиції. До роботи над малюнками предметів форми одягу, знаків розрізнення та нагород І. Боберський залучив Л. Лепкого, Ю. Буцманюка, О. Куриласа, М. Бринського, його щоденник докладно висвітлює процес їхнього створення та погодження. З відповідних записів ми дізнаємося, що найважче було визначитися з фасоном шапки та знаками розрізнення степенів. Крім «мазепинки», на головний убір військовиків Галицької армії пропонували шапку, створену на основі народної гуцульської; кашкет; шапку, яку розробив особисто І. Боберський. Знаки розрізнення пропонували розмістити на комірі, як в Австро-Угорській армії, на рукавах (у верхній або нижній частині) чи погонах («барчиках»). Сам І. Боберський запропонував т. зв. «республіканські» відзнаки у вигляді цифр на комірі або на рукаві (наприклад, у старшого стрільця цифра «1», у сотника — «9», у генерал-поручника — «14» тощо). Відповідні малюнки виконав О. Курилас⁷⁷.

2 березня 1919 р. І. Боберський представив свої напрацювання в НКГА: «При допомозі сотника Романа Гузара попришпилював я аркуші з рисунками познак і шапок на стінах, а моделі шапок вийняв з коробки. Я поясняв розвішені рисунки: начерк на підрам'я, начерк на під- та надрам'я, начерк на надрам'я, начерк на барки, два

⁷⁵ Боберський І. Щоденник... — С. 144.

⁷⁶ Там само. — С. 144–145.

⁷⁷ Там само. — С. 124, 140.

начерки на ковнір з зубчатою вишивкою, пружки прямі на ковнір, вкінці “республіканські” позначки на ковнір, це є числа. Я пояснив, що на перший плян вибиваються прямі пружки в прямокутнику на ковнірі, далі стрілецькі пружки Льва Лепкого на підрамні, далі республіканські числа, а вкінці різні помисли з пружками на долішній або горішній частині рукава [...] Опісля прийшов і генерал Павленко [...] Він хвалив всі чотири начерки, але найбільше припав йому до вподоби проект на надрам’я. Барчики уважав за перестарілі, “тому що вони на Україні так ділають, як червона хуста на вола”. Ерле домагався шовкових нашивок на означування степенів цієї самої краски, що однострій. Заволоділа думка, що знаки степенів не повинні задуже кричати. Курманович* [...] глянув на всі начерки з рухом рук, який вказував на це, що він не потребує ніяких пояснень [...] На стрілецький проект з нашивками Льва Лепкого на підрамні сказав: “Це непрактичне, шкода говорити”. Припадали йому до вподоби, як генералові Павленкові, нашивки на надрамні. Коли ж перейшла бесіда на шапки, заложив на голову шапку з гуцульськими ціхами (рисами. — М. Ч.) і побачив, що дуже йому до лиця [...] Заступник міністра, сотник Бубела промовляв також за гуцулкою.

Опісля [...] читав я устав відзначення тризуба [...] Потім знову говорили про шапки. Про шапку з викидом після мого начерку сказав Павленко: “Це українська змодернізована шапка”. Старшина Головної булави [...] мені сказали пізніше, що називається Фідлер, любувався шапкою-коновалкою, це є кашкетом січових стрільців з Києва. Впала увага, від когось, що “усусуси” задержать свою шапку. На це міністр війни, підполковник Віктор Курманович зауважив: “Хто знає, це питання ще. Не хочу мати армії в армії”. Однак погляд цілої наради скермувався в сторону стрілецького однострою, шапки і позначок, коли я з усіх начерків вирізнув найбільше власне цей проект, підготований і в частині вже переведений. Я бажав, щоб справа була вже раз вирішена, і спакував рисунки та моделі»⁷⁸.

З наведеного уривка можна зробити вельми важливі висновки. По-перше, існувала альтернатива до досвіду військового формування УСС у сфері форми одягу і знаків розрізнення. Більше того, шапка-«мазепинка» та знаки розрізнення степенів у вигляді

* На той час В. Курманович обіймав посаду Державного секретаря військових справ.

⁷⁸ Боберський І. Щоденник... — С. 156–158.

пружків на рукавах викликали зауваження як непрактичні⁷⁹. По-друге, надання переваги одностроеві та знакам розрізнення Українських Січових Стрільців було радше вимушеним, пов'язаним із тим, що відповідні проекти частково вже реалізувалися.

На превеликий жаль, проектів, про які згадує І. Боберський, не знайдено. Натомість ми виявили проект підполковника Паппа де Яноші, начальника штабу II Галицького корпусу, що його надіслав до НКГА командир корпусу полковник М. Тарнавський 24 березня 1919 р. Він передбачав встановлення форми одягу кольору хакі англійського зразка (кашкет, френч, штани, шинель). Державну належність мала відображати овальна кокарда жовтого металу з Тризубом у центрі синього овалу та червоним обідком навколо. Степені передбачалося позначати на рукавах за системою, що нагадувала прийняту в Австро-Угорському флоті, номер частини — цифрою на комірці френча. Пропонувалося також використати емблеми за спеціальностями; не забув Папп де Яноші про темляк та пряжку до пояса⁸⁰. Зауважмо, що текстову частину проекту написано німецькою мовою та важким для читання почерком.

Питання про однострій та знаки розрізнення розглядали 26 березня 1919 р. на нараді в НКГА за участю представників військ. У І. Боберського про це читаємо: «Секретар вже тепер полковник Віктор Курманович, генерал-хорунжий Михайло Омелянович Павленко, старшини із Начальної Команди, старшини від огневої лінії [...] Оглядають, говорять. Не можуть рішитись. Республіканські відзнаки, що числами означається старшинство, занові, незвичайні своєю простотою. Старші є за пружками на надрамени, молодці — за пружками на підрамени, які вже носять усусуси. Курмановича голос про усусусів неприхильний. Вичуваю у других більшу [?] теплоту до однострою, що виробився при Українських Січових Стрільцях [...]

Голосування неможливе. Ніхто не видає наказу.

Я особисто підчеркував шапку мазепинку і пружки, як при УСС»⁸¹.

Зрештою, 28 березня 1919 р. заступник Державного секретаря військових справ отаман П. Бубела підписав короткий опис

⁷⁹ Боберський І. Щоденник... — С. 153.

⁸⁰ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 36. — Арк. 61–71.

⁸¹ Боберський І. Щоденник... — С. 170–171.

Ілюстрація 7

однострою, який передбачав «шапку мазепинку, відзнаки старшинства пружками на долішнім кінці рукавів, так само, як при Українських Січових Стрільцях»⁸². Отже, рішення з найбільш дискусійних питань було нарешті ухвалено, що дало змогу І. Боберському готувати остаточний докладний опис. Виконати малюнки одно-

строю та знаків розрізнення степенів він попросив О. Куриласа; над відзнакою на шапку працював М. Бринський⁸³.

Проте перші офіційні знаки розрізнення Галицької армії не були пов'язані з діяльністю І. Боберського. Ними стали «відзнаки для боєвиків і ранених», встановлені 30 березня 1919 р. Відповідний документ спочатку мав назву «Проект відзнаки для боєвиків і ранених», але потім слово «проект» було закреслено. Оригінал підписали Командуючий Галицькою армією отаман* М. Омелянович-Павленко та начальник Штабу Галицької армії полковник В. Курманович. Проект був розроблений в НКГА не пізніше 7 березня 1919 р., коли його розіслали у війська для обговорення⁸⁴.

«Відзнаку для боєвиків» (ілюстрація 7) встановлювалося з метою «вирізнити стрільців і старшин, що так хоробро борються на фронті серед тільки небезпеченьств і так великого самовідречення за свободу Великої України»⁸⁵. Це була синьо-жовта стрічка 2 см завширшки, складена кутом, чиї зовнішні ребра мали довжину 8 см. Нашивати її належало на лівому рукаві (на відстані 15 см від шва рукава посередині). Команди бригад мали право надавати відзнаку

⁸² Боберський І. Щоденник... — С. 172.

⁸³ Там само. — С. 172–173.

* Позаяк система степенів у збройних силах ЗУНР (ЗОУНР) певний час не була усталена, спочатку М. Омелянович-Павленко іменувався тим рангом, який мав в Українській армії — генеральний хорунжий. З кінця січня 1919 р. він став підписувати документи як «отаман», оскільки саме так називалися особи/представники/члени вищого командного складу Армії УНР. Водночас, у збройних силах ЗУНР (ЗОУНР) отаман відповідав майору Австро-Угорської армії.

⁸⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 31. — Арк. 23.

⁸⁵ Там само. — Оп. 2. — Спр. 72. — Арк. 231.

всім військовикам, що перебувають на фронті (до команди куреня включно) і належать до «боевого стану» (гефехтсштанд), а також «санітарним жовнірам» при сотнях, за умови, якщо вони прослужили не менше 12 тижнів (84 днів) на фронті (в окопах), взяли участь щонайменше в одному бою або отримали поранення від ворожого вогню. В останньому випадку відзнака мала доповнюватися прямокутною червоною нашивкою («стяжочкою») 0,5 см завширшки між внутрішніми ребрами кута. Зазначалося, що кількість таких «стяжочок» «залежить від одноразового ранення при одній спосібності т. зн. в одній битві можна одержати і кілька ран, одна належить ся тільки одна стяжочка»⁸⁶. Судячи з робочих матеріалів, які збереглися, спочатку планувалося, що «відзнаку для боевиків» носитимуть лише піхотинці, але згодом було вирішено надавати її й представникам інших родів зброї, а також встановити нарукавний знак для військовиків, що не належали до «боевого стану», але дістали поранення від ворожого вогню⁸⁷. Вони отримали право носити прямокутні червоні нашивки 5 см завдовжки і 0,5 см завширшки на лівому рукаві на відстані 10 см від нижнього краю — без синьо-жовтої «бойової відзнаки»⁸⁸.

Отже, «відзнака для боевиків» мала вирізняти стрільців та старшин, які брали безпосередню участь у бойових діях, водночас виконуючи функції знака розрізнення державної належності (синій та жовтий кольори стрічки). Надання цієї відзнаки можна трактувати й як нагородження, тим більше що військовики мали одержувати її разом із «поіменними посвідками»⁸⁹.

Документи свідчать, що виготовлення нарукавних знаків, встановлених 30 березня 1919 р., виявилось справою проблематичною. Так, команда III Галицького корпусу в телеграмі від 8 квітня 1919 р. звернулася до НКГА з проханням роз'яснити, «чи відзнаки для боевиків і ранених дістануть боеві формації в відповідній кількості від Н.К.ГА. бо з причини в браку відповідного матеріалу набуте їх натрапляє на непоборні труднощі а великі дні свята булиб найкращою нагодою до уладження сьвяточного вручення тих відзнак»⁹⁰.

⁸⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 72. — Арк. 231 зв.

⁸⁷ Там само. — Оп. 1. — Спр. 31. — Арк. 24–25.

⁸⁸ Там само. — Оп. 2. — Спр. 72. — Арк. 231 зв.

⁸⁹ Там само. — Арк. 231.

⁹⁰ Там само. — Оп. 1. — Спр. 82. — Арк. 374.

9 квітня 1919 р. інтендантура НКГА направила запит до інтендантури ДСВС щодо можливості отримати матерію, необхідну для виготовлення відзнак⁹¹. У відповіді, наданій уже 10 квітня 1919 р., зазначалося, що «матерії на описані відзнаки тут на складах нема, можна їх лише купити»⁹². За таких обставин військовикам доводилося добувати відзнаки власними силами. Як згадував І. Боберський, отаман І. Коссак попросив його «вистаратись [...] о відзнаку для боевиків і ранених. Я сторопів з початку, але опісля роздумав, що дійсно має право до обох відзнак [...] Лише що не полагоджує відзнак сам, а трудить мене»⁹³.

Отже, після того, як отаман П. Бубела підписав короткий опис однострою, перед І. Боберським постало завдання підготувати його остаточний варіант. При цьому належало вирішити низку питань, зокрема, визначити кольори родів зброї, міри для виготовлення окремих предметів тощо⁹⁴. У ході роботи І. Боберський вирішив надрукувати в газеті «Република» матеріал щодо однострою і знаків розрізнення⁹⁵. Цей матеріал був опублікований 8 квітня 1919 р.⁹⁶. В ньому згадувалися шапка-«мазепинка», польовий мундир («блюза»), штани («сподні»), плащ, знаки розрізнення степенів та родів зброї. У рядових та підстаршин знаки розрізнення степенів мали розміщуватися на рукавах у верхній частині, а у старшин — у нижній. Проте до завершення напруженої кількамісячної роботи було ще далеко: «Я ще не зібрав всіх подробиць про однострій, лютую сам на себе. Для загалу подала опис “Република”, але кравці потребують якнайточнішого опису з всякими мірами. Кожний за мірами питає, неначе би розпоряд все осягнув. Але де дістати сукно, золоті, срібні нашивки, звзидисті гузики, ніхто в першій хвилі не думає» (запис від 12 квітня 1919 р.)⁹⁷. Поряд з уточненням мір та окремих деталей, до опису вносили й значніші виправлення. Зокрема, 15 квітня 1919 р. отаман П. Бубела зажадав, щоб знаки розрізнення підстаршин розміщувались у нижній частині рукавів, як і у стар-

⁹¹ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 72. — Арк. 375.

⁹² Там само. — Спр. 82. — Арк. 378.

⁹³ Боберський І. Щоденник... — С. 185.

⁹⁴ Там само. — С. 181–182, 185, 188.

⁹⁵ Там само. — С. 181.

⁹⁶ Однострій Української Армії // Република. — 1919. — 8 цвітня.

⁹⁷ Боберський І. Щоденник... — С. 192.

шин. Це призвело до конфлікту між І. Боберським та О. Куриласом, який був невдоволений постійними змінами⁹⁸.

Нарешті, в перших числах травня 1919 р. побачило світ ч. 11 «Вістника Державного Секретаріату Військових Справ», у якому було опубліковано XLVI Розпоряд ДСВС від 22 квітня 1919 р. (додаток 2). Відповідно до нього, однострій для «Українського Війська Західної Области Української Народної Республіки» мав виглядати згідно з описом, що додавався. Після зношення одностроїв «дотеперішних кроїв» можна було виготовляти і носитися лише такий однострій.

Новий однострій був єдиний для всіх родів зброї і складався з шапки-«мазепинки», польового мундира, штанів та плаща. Військові священики («духовники») замість мундира мали носити т. зв. «духовний жупан». Хоча цей однострій розробили як польовий, його передбачалося вбирати також під час урочистостей аж до подальших розпоряджень. Основні предмети однострою належало виготовляти з вовняного сукна зелено-землистого кольору, у разі його відсутності дозволялося використовувати сукно і матерію «іншої полевої краски».

Опис однострою вражає докладністю й ретельним опрацюванням щонайдрібніших деталей. Крім основних предметів форми одягу, в ньому було регламентовано вигляд білизни, взуття, пояса, острогів (шпор), подано таблиці з мірами. Цей опис цікаво порівняти зі значно коротшим описом похідної уніформи військ УНР, оголошеним наказом Головної управи Війська УНР від 24 квітня 1919 р. ч. 276⁹⁹.

У якості головного убору встановлювалося шапку-«мазепинку», що складалася з ковпака («головача»), декоративного відвороту («обкладу»), козирка («дашка»), шапкового знака («відзнаки») та гудзика для застібання відвороту. Ковпак мав складатися з восьми клинців, зігнутих під майже прямим кутом так, що утворювалося пласке дно шапки. Вершини клинців сходилися посередині дна. До ковпака мав пришиватися відворот, чії скошені краї утворювали спереду шапки характерний V-подібний виріз. Відворот застібався на гудзик 14 мм у діаметрі, який міг бути з номером частини (полку) в піхоті, артилерії, кінноті й технічних військах чи гладеньким — в інших родах зброї. Верхні краї шапки мали бути обрублені сукном

⁹⁸ Боберський І. Щоденник... — С. 196–197.

⁹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1078. — Оп. 4. — Спр. 1. — Арк. 48–49.

кольору роду зброї. Шапковий знак встановлювався у вигляді кружка діаметром 2,5 см сріблястого (для рядових та підстаршин) чи золотистого (для старшин) кольору. В документі не сказано, що мало бути на ньому зображено, проте в газеті «Стрілець», яка надрукувала опис однострою (щоправда, з деякими неточностями), зазначалося, що на цьому знакові «витиснений є тризуб»¹⁰⁰.

Польовий мундир («блюза») був одnobортним, з застібкою на шість гладеньких металевих гудзиків 20 мм у діаметрі, стоячо-відкладним коміром та чотирма кишнями з клапанам, що також застібалися на гудзики. Верхні кишні — накладні, зі складками, нижні — прорізнi. На плечах — погони («барчики»), їхні нижні кінці мали вшиватися в рукав, а верхні — застібатися на гудзик. Правий погон повинен був мати три дірки й довжину 24 см, лівий — дві дірки й довжину 18 см. Крім того, на правому плечі, на відстані 5 см від плечового шва, передбачалася сукняна «силька» (контрпогончик). Рядові та підстаршини мали носити на правому плечі т. зв. «поріжок» — сукняний валик 3 см завдовжки і 3 см в діаметрі. За допомогою шльовки він одягався на правий погон, який протягувався через контрпогончик і застібався на гудзик. «Поріжок» повинні були носити лише військовики, озброєні гвинтівками, — він запобігав зіскакуванню ремня гвинтівки з плеча. Це пристосування галичани запозичили з уніформи Австро-Угорської армії¹⁰¹. У старшин від хорунжого включно погони мали заокруглені кінці і лише одну дірку для застібання на гудзик.

Штани могли бути короткими, до колін («доколінки»), або довгими. Довгі дозволялося носити поза службою старшинам та підстаршинам від старшого десятника включно. Вони мали бути пошиті з чорного сукна, з кантом кольору роду зброї. Як взуття могли використовувати черевики з обмотками або чоботи. Для військовиків, що «дійсно в службі їздять верхом» передбачалися шпори.

Плащ із застібкою на шість гудзиків, розташованих попарно у трьох місцях. Дірки для застібання мали бути прорізані на окремих гостроконечних язичках, пришитих до лівої передньої частини плаща. За словами І. Боберського, такі язички є «ціхою української чумарки»¹⁰². Розріз ззаду мав застібатися на два (варіант для

¹⁰⁰ *Однострій Української Армії // Стрілець. — 1919. — 29 квітня.*

¹⁰¹ *Прищеп С. В. Вооруженные силы Австро-Венгерской империи. — С. 13.*

¹⁰² *Боберский І. Щоденник... — С. 187.*

піхоти) чи чотири (варіант для кінноти та артилерії) гудзики. Комір мав хлястик, що застібався на гудзик, для фіксації у піднятому стані. На плечах кріпилися погони 5 см завширшки — їхні нижні кінці вшивалися в рукав, а верхні — застібалися на гудзик. Правий погон повинен був мати три дірки і довжину 27 см, лівий — дві дірки й довжину 21 см. У старшин від хорунжого включно погони мали заокруглені кінці і лише одну дірку для застібання на гудзик.

Про «духовний жупан» в описі говорилося лише те, що він мав сягати колін, а виготовляти його належалося з сукна польової барви у воєнний час та з чорного сукна — в мирний. Шапка, штани й плащ та знаки розрізнення степенів військових священиків мали бути такі ж, як у старшин.

Роди зброї розрізнялися насамперед кольором «вилогів» (петлиць) на комірі польового мундира і плаща та підкладок нарукавних знаків степенів. Крім того, як зазначалося вище, сукном кольору роду зброї мали бути обрублені верхні краї шапки; з такого ж сукна робили кант на довгих чорних штанах.

Система кольорів родів зброї суттєво відрізнялася від тієї, що існувала у збройних силах Австро-Угорщини. Так, для Генеральної булави, Артилерійської булави та Інженерної булави* було встановлено колір «малиновий в оксамиті» (очевидно, йшлося про використання оксамиту малинового кольору). Натомість старшин Генерального штабу Австро-Угорської імперії вирізняв чорний оксамит з яскраво-червоним (scharlachrot) кантом, старшин Інженерних штабів — вишнево-червоний (kirschrot) оксамит¹⁰³. Піхота отримала темно-синій колір, його присвоїли також музикантам. Тим часом в Австро-Угорській армії кожен піхотний полк мав власний колір¹⁰⁴. Кольором артилерії та мінометників став вишнево-червоний, тоді

* У тогочасній галицькій військовій термінології замість слова «штаб» могли вживати слово «булава».

¹⁰³ Judex M. *Uniformen, distinctions- und sonstige abzeichen der gesamten Österr.-Ung. wehrmacht*. — Троппау, 1904. — S. 10; Адаменко Д., Ярош О. *Императорский и королевский военный мундир: 1914 год*. — С. 20, 22.

¹⁰⁴ На позначення приналежності до того чи того полку застосовувалося 10 відтінків червоного, 6 — зеленого, 3 — жовтого, 2 — синього, 2 — коричневого, 2 — сірого, а також білий, чорний та жовтувато-коричневий кольори у поєднанні з жовтим чи білим приборним металом. Для полків, сформованих під час Першої світової війни, був встановлений єдиний світло-синій колір. Див.: Jung P. *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1) 1914–16*. — Botley—Oxford, 2003. — P. 22–23; Mollo A. *Army uniforms of World War I*. — Poole—Dorset, 1977. — P. 100.

як в Австро-Угорській армії артилерію позначав яскраво-червоний колір¹⁰⁵. Жовтий колір мав відображати приналежність до кінноти. Натомість у кінноті Австро-Угорської армії, як і в піхоті, застосовували «полкові» кольори. Зауважмо, що жовтий був кольором кінноти збройних сил УНР, починаючи з весни 1918 р., а також Української Держави. «Технічна стяга» («сапери», «піоніри»*, «залізничники», «телеграфці», «радіовці», «летуни», «самохідці»**), «світильці»***) теж отримала єдиний колір — попелястий, на відміну від Австро-Угорської армії, в якій саперів вирізняв вишнево-червоний колір, піонерів, залізничників і телеграфістів — сталевозелений; авіатори ж у ній власного кольору не мали¹⁰⁶. Кольором обозу встановили темно-зелений, тоді як в Австро-Угорській армії це був світло-синій (lichtblau)¹⁰⁷. Лікарів та санітарів мав вирізняти чорний колір, інженерних та «твердинних» (фортечних [?]) старшин — темно-жовтий, ветеринарів — кавовий, «духовництво» (військових священиків) — фіолетовий, правничих старшин — сталевий, інтендантських старшин — «бордо-червоний в оксамиті», рахункових старшин — ясно-зелений, «харчових» старшин — голубий. Нарешті, «військовим урядникам»**** був наданий ясно-бронзовий колір¹⁰⁸.

Перелічені кольори доповнювали т. зв. «позначки окремішності» («окремішні позначки») на лівому рукаві. В Австро-Угорській армії окремі категорії військовиків носили знаки своїх спеціальностей¹⁰⁹. Подібні знаки планувалося запровадити і в Галицькій армії¹¹⁰,

¹⁰⁵ Judex M. *Uniformen, distinctions- und sonstige abzeichen...* — S. 17.

* Особовий склад підрозділів інженерних військ (від франц. *pionnier* — «першопроходець»).

** Тобто автомобілісти.

*** Очевидно, йдеться про військовиків прожекторних підрозділів.

¹⁰⁶ Jung P. *The Austro-Hungarian Forces...* — P. 37.

¹⁰⁷ Judex M. *Uniformen, distinctions- und sonstige abzeichen...* — S. 21; Jung P. *The Austro-Hungarian Forces...* — P. 37.

**** Категорія «військових урядників» відповідала категорії «militär-beamte» у збройних силах Австро-Угорщини та «військові урядовці» — у збройних силах УНР і Української Держави.

¹⁰⁸ XLVI. Розпоряд з 22 цвітня 1919 // Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — 1919. — Ч. II. — С. 4.

¹⁰⁹ Такими категоріями були кулеметники, прожектористи, автомобілісти, телеграфісти й телефоністи, піонери, залізничники й телеграфісти, повітроплавці й авіатори, електрики, будівельники, музиканти. Адаменко Д., Ярош О. *Императорский и королевский военный мундир...* — С. 95.

¹¹⁰ Однострій Української Армії // Републіка. — 1919. — 8 цвітня.

проте О. Курилас, який мав виконати їхні малюнки, з завданням не впорався. За словами І. Боберського, він «нарисував за штучні значки для мінометців, скорострільців, телеграфістів, телефоністів. Я порадив йому тепер поробити такі значки з букв»¹¹¹. Отож, «познаки окремішности» склалися з двох літер: Мм («мінометці»), Сп («сапери»); Пн («піоніри»); Зл («зелізничники»); Тг («телеграфці»); Рд («радіовці»); Лт («летуни»); Сх («самохідці»); Св («світільники»); Лк («лікарі»); Сс («скорострільці»); Тф («телефонці»); Мз («музиканти») ¹¹².

За допомогою петлиць розрізнялися не лише роди зброї, а й категорії («групи») військовиків. Петлиці були 7,2 см завдовжки й мали по три трикутні вирізи зверху і знизу, що надавали їм характерну «зубчату» форму. У сотенних старшин зубці петлиць зверху і знизу доповнювалися золотим кантом 3 мм завширшки, на петлицях полкових (булавних) старшин вирізи заповнювалися золотою тканиною, що виходила на 3 мм від кінців зубців. У генеральних старшин «зубчатка» була не з кольорового сукна, а зі срібної тканини, вирізи між зубцями заповнювалися золотою тканиною¹¹³. М. Петруняк називає автором проєктів однострою і знаків розрізнення Л. Лепкого. За його словами, форму петлиць Л. Лепкий узяв «з народної вишивки»¹¹⁴. Справді, у вишивці західних районів України найпоширенішим є саме геометричний орнамент на основі прямих, скісних, ламаних і зубчатих ліній.¹¹⁵

Знаки розрізнення степенів розміщувались у нижній частині рукавів. Для рядових і підстаршин це були вузькі (6 мм) і широкі (15 мм)¹¹⁶ срібні пружки 120 мм завдовжки. Старший стрілець, вістун та десятник мали від 1 до 3 вузьких пружків, старший десятник

¹¹¹ Боберський І. Щоденник... – С. 190.

¹¹² XLVI. Розпоряд з 22 цвітня 1919. – С. 4.

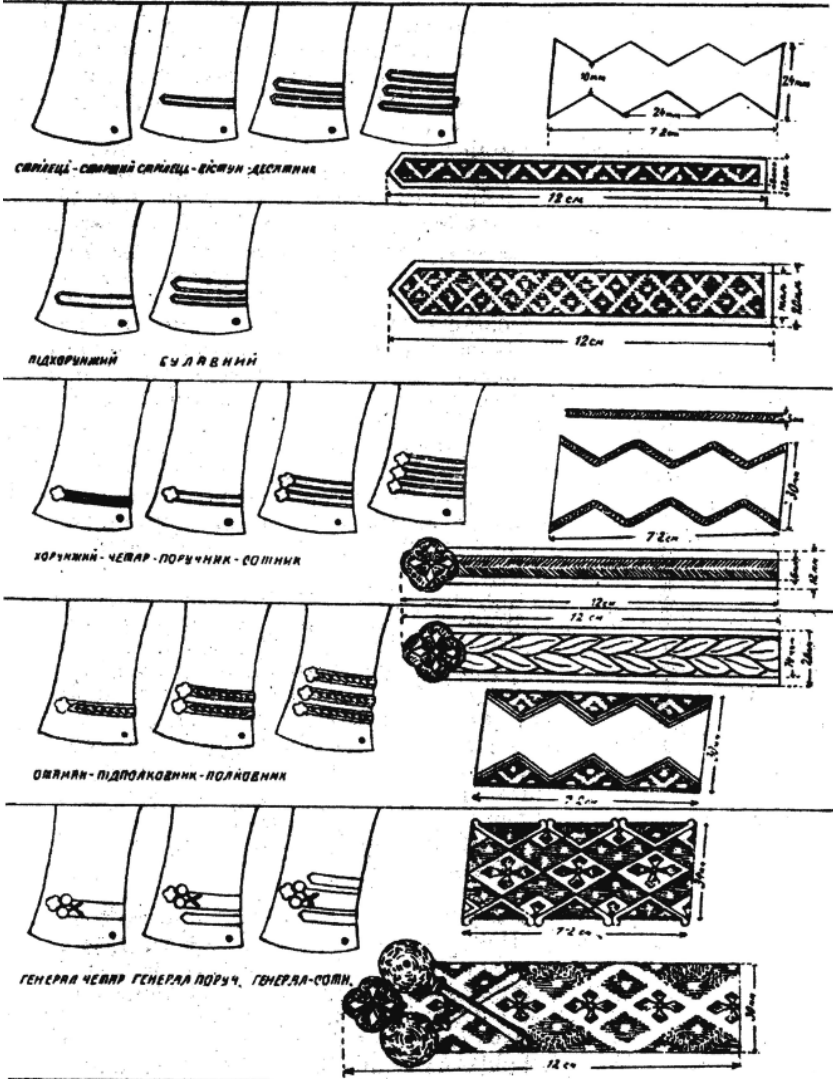
¹¹³ Там само. – С. 3.

¹¹⁴ Петруняк М. Спогади УСС-а про начального вождя УГА генерала Михайла Омеляновича-Павленка // Українське козацтво. – 1969. – Ч. 3-4. – С. 26.

¹¹⁵ Захарчук-Чушай Р. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. – Київ, 1988. – С. 94–95, 67.

¹¹⁶ У таблиці знаків розрізнення підстаршин і старшин зазначено, що ширина цього пружка складає 14 мм. На наш погляд, у тексті опису допущено помилку – має бути не 15 мм, а 14 мм, оскільки ширина пружка з урахуванням випуски підкладки 3 мм завширшки повинна була складати 20 мм. Див.: ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 72. – Арк. 24.

ВІДЗНАКИ ПІДСТАРШИН І СТАРШИН

Ілюстрація 8

(підхорунжий)* — 1 широкий, булавний десятник — 1 широкий і 1 вузький. Степень хорунжого позначався шовковим пружком (6 мм завширшки і 120 мм завдовжки) кольору однострою з «рожечкою» на кінці, для решти сотенних старшин (четаря, поручника, сотника) встановлювалися золоті пружки — від 1 до 3. Полкові (булавні) старшини (отаман, підполковник, полковник) носили 1—3 золоті «плетінки» (з трьох шнурків) 14 мм завширшки і 120 мм завдовжки, що також закінчувалися «рожечками». Всі описані вище нарукавні знаки розміщувалися на сукняних підкладках кольору роду зброї. Степень генерального четаря позначався широким (30 мм) срібним пружком зі схрещеними золотими булавами та «рожечкою» на кінці, генеральний поручник та генеральний сотник мали носити, крім нього, 1 і 2 вузьких пружки відповідно. Пружки генеральних старшин були без кольорових підкладок. Інших нарукавних знаків, крім пружків для позначення степенів та «познак окремішности», не передбачалося; «відзнаки для боєвиків і раних» в описі не згадані.

Зазначмо, що XLVI Розпоряд ДСВС не мав додатків з малюнками. Широко відому таблицю з зображеннями знаків розрізнення (ілюстрація 8), очевидно, було видано окремо і дещо пізніше. Про це є згадка в щоденнику І. Боберського: «Осінчук приносить відбитки з рисунку старшинських відзнак, але є деякі неточності. Нарисував пружки на 14 стм., коли в описі подані на 12 стм [...] Завтра буде мав до 50 відбиток» (запис від 9 травня 1919 р.)¹¹⁷.

Цікаво, що петлиці-«зубчатки» та шапку-«мазепинку» використовували в одностроях українських військових формувань та правоохоронних органів часів Другої світової війни. Цьому сприяла активна популяризація форми одягу Галицької армії у працях, виданих у міжвоєнний період, насамперед — в «Історії українського війська», де було вміщено зменшену копію таблиці знаків розрізнення¹¹⁸. «Зубчатки» з'явилися на однострої військовиків батальйону «Роланд» у 1941 р.¹¹⁹. Також їх розміщували на уніформі

* Підхорунжими називалися старші десятники — кандидати у старшини.

¹¹⁷ Боберський І. Щоденник... — С. 228–229.

¹¹⁸ Історія українського війська. — Львів, 1936. — С. 533.

¹¹⁹ Муzychук С., Марчук І. Батальйон «Roland» // Однострій. — 2002. — № 7. — С. 41.

Ілюстрація 9

Віктор Курманович, генерал-четар УГА

номером на шапці). Відзначмо, що розміщення знаків розрізнення степенів на рукавах відповідало практиці країн Антанти часів Першої світової війни: Франції¹²², Великої Британії (крім генералів та офіцерів Пішої гвардії, де вони розміщувалися на погонах)¹²³, Італії (від 1915 р.)¹²⁴. Привертає увагу чіткий поділ військовиків на категорії — в цьому плані однострій Галицької армії був набагато консервативніший за уніформу Армії УНР — адже навіть колір відзнаки на шапку був різним для старшин та для рядових і підстаршин. У той же час, на відміну від Армії УНР, урядовці Галицької армії відрізнялися від старшин лише кольором петлиць.

української цивільної поліції в Галичині¹²⁰. Носили «зубчатки» і в Українській Повстанській Армії¹²¹.

Отож, відповідно до XLVI Розпоряду ДСВС від 22 квітня 1919 р. для Галицької армії було встановлено однострій із добре продуманою системою позначення державної належності (шапковий знак), роду зброї та спеціальності (колір петлиць, підкладок нарукавних знаків степенів, кантів; «позначки окремішности»), категорії (петлиці) та степеня військовика (кількість пружків на рукавах), а в окремих випадках — частини, до якої він належить (гудзик з

¹²⁰ Littlejohn D. *Foreign Legions of the Third Reich: in 4 vol. — Vol. 4. — San Jose, 1987. — P. 33; Дробязко С. И. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. — Москва, 2000. — С. 28–29.*

¹²¹ Музичук С. *Однострій та символіка Української Повстанської Армії // Армія безсмертних. Повстанські світлини. — Львів, 2002. — С. 141, 147, 148; Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. — Рівне, 2006. — С. 29–30.*

¹²² *Summer I. The French Army 1914–18. — Botley–Oxford, 1995. — P. 17.*

¹²³ *Fosten D., Marrion R. The British Army 1914–18. — Botley–Oxford, 1993. — P. 28.*

¹²⁴ *Viotti A. L'uniforme grigio-verde (1909–1918). — Roma, 1994. — P. 190–192.*

В умовах бойових дій виконання вимог XLVI Розпоряду ДСВС було вкрай проблематичним. «Навіть австрійсько-німецька армія кинула свій давній однострій і завела новий. У нас вже від початку війни товчуть цю справу всякі Бб. але досі нічого не вийшло [...]. Таких сорокатих відзнак і одностроїв, як тепер у нас, не було відай ніколи в ніякого народу», — мовилось у замітці, вміщеній у газеті «Народ» 6 травня 1919 р.¹²⁵

Для забезпечення військовою формою та знаками розрізнення був потрібен час, але військове керівництво намагалось своїми розпорядженнями пришвидчити цей процес. У пункті 2 зарядження ДСВС від 19 травня 1919 р. зазначалося: «Належить постарати ся, щоби як найскорше

введено всюди відзнаки старшинства після Вістника Д.С.В.С. Ч.11. Про матеріал на відзнаки подбає Інтендантура Д.С.В.С. Належить вівзати старшин, щоби не носили відзнак і частий однострою, які противлять ся приписам укр. армії, а своїм фантастичним виглядом викликають негодовання серед мужви [Блискучі гузики, відзнаки на «барчиках» (т.зв. «пагони» віденської моди), віденські або чорні австрійські шапки уланки і т.д.] Ношеня однострою, заведеного з кінцем 1918 р. Збірною станицею у Відні забороняєть ся»¹²⁶. Під час відступу австро-угорських військ 1914 р. з території Галичини емігрувала частина українсько-го населення. Стараннями Української бойової управи* у Відні було

Ілюстрація 10
Невідомий четар УГА

¹²⁵ Військові однострої // Народ. — 1919. — 6 мая.

¹²⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 76.

* Організаційно-координаційний центр Українського легіону. Українська бойова управа займалася переважно пропагандистською, видавничою і добродійною діяльністю.

Ілюстрація 11

створено «Збірну станицю», яка мала набирати добровольців до Українського легіону. Після проголошення ЗУНР її було реорганізовано в «Переходову станицю». На той час з італійського, сербського і навіть французького фронтів через Відень поверталася додому велика кількість во-

Ілюстрація 12

яків-українців. «Переходова станиця» мала забезпечити їх житлом і харчами, а відтак спрямувати до ЗУНР в обхід Польщі, — належно обмундированих і, якщо можливо, зі зброєю¹²⁷. Українські старшини у Відні мали спеціальний однострій. На жаль, ми не маємо докладної інформації про нього. Спираючись на наведене вище зарядження ДСВС та статтю І. Проця, можемо сказати лише, що був він синього кольору, з блискучими гудзиками та погонами для розрізнення степенів.

На сьогодні нам не відомі фотоматеріали, які б підтверджували носіння однострою, що повністю відповідав опису, затвердженому XLVI Розпорядом. Зазвичай, відповідні знаки розрізнення (петлиці та нарукавні знаки степенів) розміщували на наявних мундирах¹²⁸. Це стосується навіть осіб вищого командного складу. Прикладом може слугувати фотографія генерал-четаря В. Курмановича в австрійському польовому мундирі з петлицями і пружками на рукавах, встановленими для генералів Галицької армії (ілюстрація 9)¹²⁹. Старшини, яким зрештою вдалося запопасти нові польові мундири, не носили на них погонів (ілюстрація 10)¹³⁰ — мабуть тому, що в Австро-Угорській армії погони були ознакою мундирів рядових і підстаршин. Судячи з фотографій, на

¹²⁷ Проць І. «Віденський фронт» (Причинок до історії української військової еміграції.) // Український скиталець. — 1922. — Ч. 21. — С. 32–35.

¹²⁸ Див. фото: Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 4. — С. 12; Тинченко Я. Армія України... — С. 94, 96.

¹²⁹ Центральний державний кіно-фото-фоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (далі — ЦДКФФА України). — О-181845.

¹³⁰ Там само. — О-204603. Наведена фотографія належить до періоду інтернування частин Галицької армії на території Чехословаччини.

практиці петлиці полкових та генеральних старшин розходилися з офіційними малюнками. Зокрема, у полкових старшин сукняна зубчатка, встановлена для сотенних старшин, могла просто накладатися на прямокутник, вирізаний з широкого галуна (ілюстрація 11)¹³¹, у генеральних старшин «зубчатка» вирізалася зі срібного галуна і накладалася на прямокутник зі золотого галуна (ілюстрація 12)¹³². Так само розмаїтими були шапкові знаки. По-перше, використовували кокарди, завезені з Наддніпрянщини (ілюстрація 13). По-друге, кокарди для Галицької армії замовляли у Відні, очевидно, їх виготовляли на тих же підприємствах, де й шапкові знаки для Українського легіону. Підставу стверджувати це дає порівняння такої кокарди (ілюстрація 14) з шапковим знаком старшин легіону (ілюстрація 2). По-третє, на шапках могли носити різноманітні пропагандистські знаки з національною символікою, виготовлені під час Першої світової війни (ілюстрація 15), у тому числі відзнаку «Соборна Україна»¹³³.

На початок червня 1919 р. уряд ЗОУНР контролював територію між лінією Устечко—Ягольниця на заході, р. Збруч на сході, р. Дністер на півдні та лінією південніше Чорткова через Чорнокінці на півночі — всього 1,5 тис. км². У кінці травня 1919 р. командування Галицькою армією перебрав Начальний вожд генерал-четар О. Греков, штаб очолив підполковник К. Тернова.

Завдяки форсованому відступу Галицькій армії вдалося відірватися від польських військ і виграти час для перепочинку.

Ілюстрація 13

Ілюстрація 14

¹³¹ Зображення петлиці взято з фотографії полковника Г. Стефанова (ЦДКФФА України. — О-181852).

¹³² Зображення петлиці взято з фотографії генерал-четаря А. Вольфа (ЦДКФФА України. — О-181846), яка, очевидно, належить до періоду інтернування.

¹³³ Див. фото: Тинченко Я. Армии Украины... — С. 91, 93, 108.

Ілюстрація 15

8 червня 1919 р. армія перейшла у рішучий наступ, який увійшов до історії під назвою Чортківська офензива. Він виявився неочікуваним для Польської армії, і вона почала швидко відступати. 9 червня 1919 р., «з огляду на вагу хвилі і на небезпеку, яка грозить вітчизні», всю владу було передано президентові Української Національної Ради Є. Петрушевичу, який став Диктатором ЗОУНР.

Генерал О. Греков та підполковник К. Тернова вжили заходів, щоб забезпечити виконання XLVI Розпоряду ДСВС у частині, що стосувалася знаків розрізнення. За словами С. Шухевича, багато старшин «за взором більшовиків не носило старшинських відзнак. Богато було й таких, що в часі першого відвороту без причини поздіймали свої відзнаки і повикидали»¹³⁴. Відповідно до Наказу військам Галицької армії від 13 червня 1919 р. ч. оп. 3117, усі старшини і підстаршини мали впродовж 8 днів нашити відзнаки¹³⁵. Вимога старшинам у шестиденний термін нашити «старшинські відзнаки» містилась у Наказі Штабу Галицької армії від 16 червня 1919 р. «Ми мусимо представляти твердо та здорово зорганізовану армію», — зазначалося в ньому¹³⁶. Згідно з § 2 Наказу Військам від 18 червня 1919 р. ч. 29 усім старшинам та підстаршинам приписувалося відразу після оголошення цього наказу зняти всі австрійські знаки розрізнення, як старшинські, так і підстаршинські, а натомість нашити знаки розрізнення, встановлені ДСВС¹³⁷. Утім, Наказом Військам від 22 червня 1919 р. ч. 47 до цього параграфу було внесено зміни. Зокрема, старшини фронтових частин повинні були нашити знаки розрізнення до 1 липня 1919 р., стрільці та підстаршини мали використати замість срібних нашивок і шнурків білі. Через нестачу сукна на петлиці підстаршинам належало нашивати лише знаки

¹³⁴ Шухевич С. Спомини з Української-Галицької Армії (1918–1920). — Львів, 1929. — Ч. II — С. 115.

¹³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 98. Незасвідчена копія.

¹³⁶ Там само. — Спр. 3. — Арк. 63.

¹³⁷ Там само. — Оп. 3. — Спр. 26. — Арк. 58. Незасвідчена копія.

розрізнення степенів. Для частин у запіллі та етапі армії¹³⁸ Наказ Військам від 18 червня 1919 р. ч. 29 залишався в силі¹³⁹.

Так чи інакше, вимоги щодо носіння знаків розрізнення степенів старшини почали виконувати. «Хоч як було тяжко дістати золотих пасків, то вже в Чорткові перед приходом до Бучача, ходили всі старшини з приписаними відзнаками. Вишукували старі урядничі австрійські мундури і зрізували з них еполети, ходили по священниках і випрошували гальони зі старих фелонів та епітрахилів і все це перероблювали кравці на старшинські відзнаки. Строго заборонено носити давні австрійські і російські дистинкції. Це впровадило вкінці лад у тім хаосі відзнак, який розпаношився був у Галицькій Армії», — згадував пізніше С. Шухевич¹⁴⁰.

З огляду на неможливість забезпечити всю армію уніформною, встановленою XLVI Розпорядом ДСВС, НКГА 14 червня 1919 р. видала Розпоряд ч. оп. 3167, відповідно до якого з 1 липня 1919 р. запроваджувалися «відзнаки» у верхній частині правого рукава для «відрізнення поодиноких висших команд, корпусів, бригад та родів оружа»¹⁴¹. До розпоряду додавалася таблиця з малюнками (ілюстрація 16). Розпоряд НКГА ч. оп. 3167 про нові нарукавні знаки був оголошений Наказом Військам від 14 червня 1919 р. ч. 12¹⁴².

Нарукавним знаком НКГА встановила жовтий Тризуб 5 см заввишки і 5 см завширшки. Очевидно, Герб УНР мав підкреслити статус Начальної Команди як вищого органу військового управління. У згаданому вище Наказі Штабу Галицької армії від 16 червня 1919 р. зазначалося: «Наказ про відзнаку Начальної Команди, яка є почесним знаком, належить перевести як найскорше в життя»¹⁴³. На сьогодні нам відома лише одна фотографія, яка підтверджує носіння

¹³⁸ Під час Чортківської офензиви з метою «як найскорішого використання всіх народніх та господарських сил» українське командування вирішило розділити підконтрольну територію на запілля (політичні повіти Чортків, Гусятин, Борців та Залищики) та етапну область (етап), що охоплювала район між кордоном запілля і фронтом. Запілля визначалося як головна база постачання армії. На чолі запілля мав стояти командант (командир) на правах команданта самостійного (окремого) корпусу (ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 2 — 2 зв).

¹³⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 176.

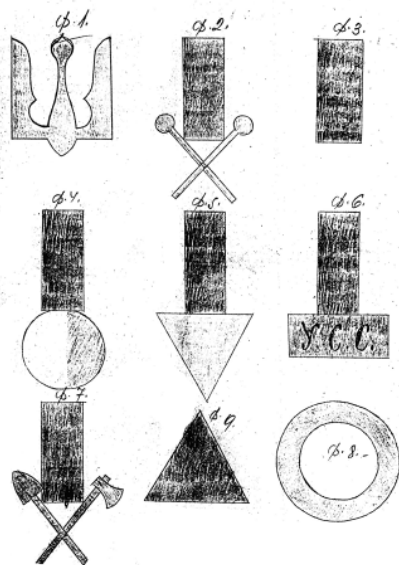
¹⁴⁰ Шухевич С. Спомини з Української-Галицької Армії... — С. 115.

¹⁴¹ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 88.

¹⁴² Там само. — Арк. 89—90. Незасвідчена копія.

¹⁴³ Там само. — Спр. 3. — Арк. 63.

Правила до Військового Кодексу № 364 від 12.11.1919

Ілюстрація 16

кольору, як і пружок на позначення корпусу, до якого вони входили, але розміщених горизонтально.

У решті військовиків під пружком відповідного корпусу повинні були розміщуватися:

- червоний круг 4 см в діаметрі — для артилерії;
- жовтий рівнобічний трикутник зі стороною 5 см — для кінноти;
- схрещені лопата і сокира 5 см завбільшки кольору пружка корпусу — для саперних, технічних, будівельних та «робітничих» частин.

Військовики вишколів корпусів мали носити лише пружки відповідних корпусів; для запілля як нарукавний знак встановлю-

цього нарукавного знака, але не на правому, а на лівому рукаві¹⁴⁴.

Належність до певного корпусу позначав вертикальний пружок 5 см заввишки і 2 см завширшки, червоного (I корпус), синього (II корпус), жовтого (III корпус), зеленого (IV корпус) чи білого (V корпус)* кольору. Швидше за все, кольори пружків не мали якогось символічного значення — головним було забезпечити чітке візуальне розпізнавання. Військовики штабів корпусів мали носити під пружком відповідного кольору жовті схрещені булави 5 см завбільшки.

Піхотні бригади розрізнялися чорними римськими цифрами (бригада УСС — літерами) на пружках такого ж розміру й

¹⁴⁴ Див. фото: Тинченко Я. Армія України... — С. 96.

* Від лютого до червня 1919 р. Галицька армія складалася з трьох корпусів. Під час Чортківської офензиви почалося формування ще двох — IV і V, — проте після переходу на територію Наддніпрянської України їх розформували.

валося зелене кільце 1 см завширшки і 6 см у діаметрі. Нарукавні знаки, однакові для старшин і козаків, могли бути сукняними або нанесеними фарбою*. Всі військові частини мали нашити (або нанести) їх у триденний термін (частини, що на цей час брали участь у боях — у семиденний).

21 червня 1919 р. Диктатор ЗОУНР затвердив розпоряд НКГА ч. оп. 3167 «з тим додатком, що для старшин і мужви приділеної мені згл. повнячої службу при відділах, що підлягають прямо мені, установляю для відрізнення тризуб 5 см. високий і 5 см. широкий синьої краски»¹⁴⁵. Можна впевнено твердити, що цей нарукавний знак відрізнявся від нарукавного знака НКГА лише кольором. Ці та інші зміни були відображені у LXI Розпоряді Диктатора ЗОУНР від 21 червня 1919 р. (додаток 3). У ньому додатково визначалося, що нарукавні знаки бригад у складі корпусу мають бути різного кольору: першої — червоного, другої — синього, третьої — жовтого, четвертої — зеленого. Наприклад, військовики четвертої бригади III корпусу мали носити вертикальний пружок жовтого, а горизонтальний — зеленого кольорів. Бригаду Українських Січових Стрільців належало позначати літерами «УСС» на нашивках, які означували піхоту, артилерію або кінноту. Тим часом нічого не було сказано про розміщення на нашивках номерів інших бригад. Для Команди припілля (етапу) армії встановлювався нарукавний знак у вигляді синього рівнораменного трикутника зі стороною 5 см, нашитого вершиною вгору¹⁴⁶.

Вимога щодо різних кольорів для нарукавних знаків бригад у складі корпусу була вміщена також у Наказі Військам від 27 червня 1919 р. ч. 74¹⁴⁷; 2 липня 1919 р., відповідно до Наказу Військам ч. 87, нарукавний знак у вигляді червоного рівнораменного трикутника зі стороною 5 см отримав Арміїський вишкіл¹⁴⁸.

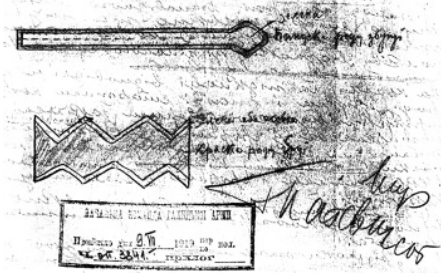
* Так у тексті.

¹⁴⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 54. — Арк. 191.

¹⁴⁶ LXI Розпоряд з дня 21 червня 1919 // Вістник Українського Війська. — 1919. — Ч. 17. — С. 1.

¹⁴⁷ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 3. — Спр. 28. — Арк. 15.

¹⁴⁸ Там само. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 167. Відповідно до Наказу Військам від 25 червня 1919 р. ч. 68 корпуси повинні були негайно організувати «рухомі Вишколи для обучених», в яких належало збирати для короткої повторної підготовки мобілізованих та добровольців. У заплані передбачалось організувати Арміїський вишкіл для ненавчених, що мав на меті «постачання людьми всієї Армії» (ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 3. — Спр. 27. — Арк. 21).

Ілюстрація 17

Як бачимо, більшість описаних нарукавних знаків були простими геометричними фігурами різних кольорів, що давало змогу легко розрізнити з'єднання, роди зброї тощо. Зауважмо, що кольори нарукавних знаків артилерії та кінноти збігалися з кольорами, встановленими для них XLVI Розпорядком ДСВС*.

Лише знак саперних, технічних і под. частин мав вигляд характерних інструментів — лопати і сокири. Умови війни спонукали використовувати простіші знаки розрізнення. 8 липня 1919 р. Команда I Галицького корпусу запропонувала НКГА ввести «польові відзнаки» зі зеленого сукна на підкладці кольору роду зброї. Старшини мали б носити пружки визначеної довжини з поширенням у формі «звїздки» на кінці, підстаршини — пружки встановленої ширини й форми, але наполовину коротші. Золотий кант на старшинських петлицях пропонувалося замінити зеленим або жовтим¹⁴⁹. Судячи з малюнка (ілюстрація 17), ці пропозиції в частині старшинських знаків розрізнення стосувалися лише сотенних старшин.

На основі зазначених пропозицій був виданий Наказ Військам від 11 липня 1919 р. ч. 106, яким було дозволено носити «польові відзнаки» зі зеленого сукна на підкладках кольору відповідного роду зброї. Для старшин це мали бути пружки визначеної довжини з «поширенням в формі звїздки» на кінці (у хорунжих — без «звїздки»). Підстаршини «для скорого розрізнення» мали носити «паски приписаної Д.С.В.С. ширини й форми о половину коротші»¹⁵⁰. Золотий кант на петлицях дозволялося замінити жовтим. При цьому зауважувалося: «Сі відзнаки однак лише тоді переводити, коли не

* Те, що артилерії був наданий не просто червоний, а вишнево-червоний колір, на наш погляд, несуттєво.

¹⁴⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 126.

¹⁵⁰ Там само. — Спр. 1. — Арк. 191.

буде дійсно інших — приписаних матеріялів, а Начальна Команда звертає увагу, щоби такі случаи обмежити до найстрогішої кінечности»¹⁵¹.

Проте навіть у таких складних умовах вище командування в особі НКГА не залишало поза увагою питання подальшого розвитку системи знаків розрізнення. В доповіді Диктатору від 24 червня 1919 р. ч. оп. 3515 Начальна команда прохала про затвердження «слідуючих старшинських відзнак». Для старшин, «які повнять службу після штату при Н.К.Г.А. і при Диктаторі З.О.У.Н.Р. згл. при відділах безпосередно тому-ж підчинених, а не є приділені до ніякої часті фронтової згл. Запілля з виїмкою старшин спеціальних родів оружжя: Генерального Штаба, артилерійських, кавалерійських, технічних, обозних, інженірських, ветеринарних, правничих, інтендантських, рахункових, харчевих і військових урядників», пропонувалося встановити петлиці білого кольору. Також передбачалося доповнити опис петлиць генеральних старшин: срібна на золотому підкладі «зубчатка» мала бути обрублена сукном кольорових роду зброї. На кольорових підкладках за родом зброї повинні були розміститися також нарукавні знаки генеральських степенів¹⁵². Ці пропозиції (на наш погляд, цілком слушні) Диктатор не схвалив: «Геперішну хвилю вважаю невідповідною для переводження дальших змін старшинських відзнак. Належить їх задержати аж до покінчення війни, тому дальших внесень більше не предккладати»¹⁵³.

З огляду на неможливість повністю забезпечити вояків формою одягу та всіма знаками розрізнення встановленого зразка, надалі потрібно було вдаватися до інших засобів, щоби чітко відрізнити власні війська від ворожих. Згідно з наказом Команди І Галицького корпусу від 26 червня 1919 р. ч. 26, для «відріжнення нашого війська від польських» належало розмістити на шапках білі «опаски», при цьому зазначалося, що вони можуть бути зроблені з паперу¹⁵⁴. В наказі 4-й Золочівській бригаді від 27 червня 1919 р. ч. 139 містилося покликання на наказ вищого військового керівництва: «Начальний

¹⁵¹ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 191 — 191 зв.

¹⁵² Там само. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 36.

¹⁵³ Там само. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Арк. 35 зв.

¹⁵⁴ Там само. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 58. — Арк. 78.

Вожд наказав, щоби всі війська на фронті уживали для відріжнення від Поляків білої опаски»¹⁵⁵.

Станом на 24 червня фронт проходив уже за 40 км від Львова. Одначе закріпити военний успіх було неможливо — українським військам катастрофічно бракувало боеприпасів. 28 червня 1919 р. Галицька армія почала відступати. 13 липня надійшло рішення Вищої Ради Антанти, за яким Польща отримала право окупувати українські землі аж до р. Збруч¹⁵⁶.

Не маючи більше сил протистояти полякам, 16—17 липня 1919 р. Галицька армія перейшла на терени Наддніпрянщини.

Документи свідчать, що вище державне та військове керівництво ЗОУНР приділяло в той час особливу увагу збереженню належного рівня дисципліни в армії, намагалося не допустити її розкладу.

Наказом Військам від 19 липня 1919 р. ч. 112 був оголошений наказ Диктатора, спрямований на підтримання дисципліни. Пунктом 2 цього наказу констатувалося, що багато старшин та підстаршин і далі не носять знаків розрізнення. Тому НКГА наказувала Команді етапу армії та «всім боєвим Начальствам» затримувати кожного старшину без знаків розрізнення та доповідати його прізвище і місце служби Начальній команді¹⁵⁷.

У Постанові Диктатора ЗОУНР від 20 липня 1919 р. ч. 550 (оголошена старшинам довірочним — таємним — наказом НКГА від 22 липня 1919 р. ч. 6) відверто висловлювалося побоювання, що «З причини побуту на території східної Области Української Народної Республіки [...] армія може в стичности й товаришенні зі східно-українськими Військами здеморалізувати ся»¹⁵⁸. Відповідно, приписувалося вжити всіх заходів для збереження дисципліни, заборонялося «під жадним зглядом нарушувати устави нашої Армії, як на примір: старшинські степені, рід відзнак і систем поборів»¹⁵⁹. Згідно з Постановою Диктатора від 20 липня 1919 р. ч. 551 (оголошена Наказом Військам від 21 липня 1919 р. ч. 114), Диктатору під-

¹⁵⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 134. — Арк. 2 зв.

¹⁵⁶ Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. — Вінніпег, 1954. — С. 95.

¹⁵⁷ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 3. — Спр. 8. — Арк. 13 — 13 зв.

¹⁵⁸ Там само. — Оп. 2. — Спр. 53. — Арк. 8.

¹⁵⁹ Там само. — Арк. 8.

лягала «вся уоружена сила, від Вожда аж до останнього стрільця». НКГА визнавалася найвищою військовою командою, що цілком самостійно проводить військові операції, попередньо погоджуючи з Диктатором дії, які можуть вплинути на внутрішню чи зовнішню політику. Начальна команда отримала право заміщувати командні посади «після свого зрозуміння» та підвищувати військовиків до степеня хорунжого. За Диктатором залишалось право присвоювати всі старшинські степені та вносити зміни до «дісципліни, однострою, виєквіповання та належностей»¹⁶⁰. Тож подальший розвиток уніформи і знаків розрізнення Галицької армії мав проходити під контролем Диктатора.

У становищі, в якому опинилися збройні сили ЗОУНР після переходу Збруча, вони вкрай потребували допомоги від наддніпрянської армії. Так, за телефонограмою помічника Головного начальника постачання Армії УНР від 28 липня 1919 р. ч. 7409, Головний інтендант мав надати для Галицької армії 700 кашкетів, 1000 сорочок та 500 підштаників¹⁶¹. Звісно, що такі масштаби допомоги не могли задовольнити потреб. Про це йшлося у листі Начальної інтендантури Галицької армії при Команді етапу до Головного начальника постачання від 1 серпня 1919 р. В цьому листі також було висловлено прохання забезпечити майстерні одностроїв сукном, полотном і нитками, оскільки запаси, привезені з Галичини, вичерпалися¹⁶². Відповідно до накладної від 6 серпня 1919 р. ч. 248, речовий відділ Проскурівського інтендантського закладу за нарядами Головного інтенданта ч. 2673 та 2655 і Управи закладу ч. 4081 видав Інтендантурі Галицької армії 1700 нових кашкетів і 1000 натільних сорочок¹⁶³. Усього за період до 1 жовтня 1919 р., за даними Начальної інтендантури, Галицька армія отримала 900 гімнастерок, 2800 штанів, 600 пар білизни, 92300 кашкетів і 1500 аршинів* сукна.

Як бачимо, в нових умовах збройні сили ЗОУНР мусили задовольнитися тими предметами уніформи, які можна було отримати від наддніпрянської армії, зокрема й кашкетами. Стало зрозумілим,

¹⁶⁰ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 3. — Спр. 8. — Арк. 17.

¹⁶¹ Там само. — Оп. 1. — Спр. 103. — Арк. 158.

¹⁶² Там само. — Арк. 233.

¹⁶³ Там само. — Арк. 159.

* 1 аршин = 72,12 см.

що в найближчій перспективі від шапки-«мазепинки» доведеться відмовитися.

«Э конечно із дісциплінарних причин, щоби могли виразно розрізняти стрільця і старшині нашої Армії», — так обґрунтовував необхідність запровадити додаткові знаки розрізнення начальник Штабу Армії полковник А. Шаманек у доповіді Диктатору від 28 липня 1919 р. ч. оп. 4292. Суть пропозицій НКГА, викладених у доповіді, була такою. По-перше, «загально маючіся впровадити шапки англійського покрою» (тобто кашкети) належало доповнити «обвідкою» (околицем) кольору роду зброї. По-друге, замість «приписаних, не всюди однак ще введених, відзнак на рукавах, котрі густо-часто э подібні до таких самих Армії Петлюри», розмістити на обох рукавах «велике “Г”», рівнож краски дотичного роду оружжа. У приналежних до трох Корпусів понадто перед “Г” арабська цифра “1”, “2” або “3”, так що приналежність до котрогось з Корпусів можна буде скоро розрізнити». По-третє, чітко виділити польову та етапну жандармерію червоними («як австрійська артілєрія») петлицями, кашкетом, а також червоними погонами, причому для старшин — плетеними зі шнурів. По-четверте, оскільки наявні відзнаки генералів «э дещо за скромні», пропонувалося ввести для них шкарлатно-червоні лампаси; подібні лампаси мали носити й старшини Генерального штабу, але «в приписаній для Генерального Штабу красці»¹⁶⁴.

Стосовно заміни «мазепинки» на кашкет варто зауважити, що, за даними І. Боберського, окремі старшини Галицької армії всупереч вимогам XLVI Розпоряду ДСВС носили кашкети російського зразка ще в Галичині¹⁶⁵. На фотографії, датованій 4 серпня 1919 р., що вміщена в «Історії українського війська» міжвоєнного видання, більшість зображених старшин Галицької армії в кашкетах¹⁶⁶.

На пропозиції НКГА замінити «мазепинки» та встановити нові нарукавні знаки вкрай негативно відреагував І. Боберський. У доповіді на ім'я Диктатора від 31 липня 1919 р. ч. 1076 референт Письменничого відділу вказав на роль головного убору як характерної риси війська, що мусить відображати самобутність

¹⁶⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 312.

¹⁶⁵ Там само. — Спр. 4. — Арк. 25 зв.

¹⁶⁶ Історія українського війська. — Львів, 1936. — С. 553.

національної культури. На думку І. Боберського, наслідування головних уборів збройних сил інших країн свідчить про вбогість культури та неспроможність народу на власну думку. Саме тому він пропонував залишити шапку-«мазепинку». Якщо ж її скасування є конче необхідним, провадив далі І. Боберський, слід оголосити конкурс на створення українського кашкета, а поки що запровадити «петлюрівку», тобто кашкет англійського крою, який носили «київські» Січові Стрільці. (Відзначмо, що проблема відображення в однострої національної самобутності, порушена в доповіді І. Боберського, вельми актуальна і в наш час.) Недоцільним І. Боберський вважав запровадження нарукавних знаків у вигляді літери «Г». За його словами, це «побільшить ще більше латкастість однострою, викликану заведеними вже дотепер нашивками по рукавах»¹⁶⁷.

Однак усі аргументи на користь збереження шапки-«мазепинки» розбилися об сувору дійсність.

Відповідно до LXXIV Розпоряду Диктатора від 18 серпня 1919 р. було частково змінено і доповнено XLVI Розпоряд ДСВС.

Скасовувалася шапка-«мазепинка», а замість неї встановлювалася шапка-«київлянка», або ж «петлюрівка»¹⁶⁸. Вона складалася з околиця («обруча»), тулії («головача»), козирка («дашка»), підборідного ремінця («підбородку») та шапкового знака («відзнаки»). Околиця (4,5 см заввишки) мала прикрашати нашивка з сукна кольору роду зброї 3 см завширшки. Тулія складалася з денця, що виходило на 3 см поза околицю, та «приверха» 5 см завширшки для сполучення тулії з околицем. Підборідний ремінь — сукняний, 12 мм завширшки — мав кріпитися до околиця за допомогою металевих гудзиків (сірого металу для «мужви», жовтого — для старшин). У військовиків піхоти, артилерії, кінноти, технічних військ та обозу на гудзиках шапки повинен був розміщуватися номер частини (полку), в інших родах зброї вони мали бути гладенькі. Для генералів встановлювався золотистий ремінець. «Відзнака» на околицю приписувалася така ж, як для «мазепинки» за XLVI Розпорядом ДСВС. Як бачимо, новий головний убір подавав ту саму інформацію

¹⁶⁷ ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 25 — 25 зв.

¹⁶⁸ Мигнович П. При VII-ій Бригаді УГА // Літопис Червоної Калини. — 1937. — Ч. 7-8. — С. 6.

(державна належність, рід зброї, частково — номер частини та категорія військовика), що й попередній.

Низка положень LXXIV Розпоряду була спрямована на чіткіше вирізнення генералів, старшин Генеральної булави та старшин, «приділених до генеральної булави»¹⁶⁹. Так, для генералів запроваджувалися підкладки під петлиці та пружки на рукавах, що виходили на 3 мм поза їхні краї, дворянні лампаси (4 см завширшки) та нашивки на околиці кашкета зі шкарлатно-червоного сукна. Старшини Генеральної булави отримали однорядні лампаси малиново-червоного сукна 5 см завширшки, — в цьому відчувається наслідування німецького досвіду¹⁷⁰. Аналогічно, у збройних силах Української Держави для старшин Корпусу Генерального штабу були встановлені малинові лампаси, щоправда дворянні¹⁷¹. Старшини, приділені до Генеральної булави, мали носити петлиці, підкладки до пружків на рукавах та околиці із сукна кольору свого роду зброї, але з додатковою «випусткою» з малинового сукна 2 мм завширшки. Крім того, було встановлено окремий колір для припільної (етапної) сторожі (жандармерії) — кармазиново-червоний — та погоні: для стрільців — з нашивками із кармазиново-червоного сукна, для старшин — «з плетінки кармазиново-червоної». Нарешті, уточнювалося відтінки червоного сукна для розрізнення родів зброї: «генераліція» (генерали) — шкарлатно-червоний (шарляхрот), Генеральна, Інженерна та Артилерійська булави — малиновий в оксамиті (гімбееррот), інтендантські старшини — «бордо-червоний» (бордо-рот) не в оксамиті, польова жандармерія — кармазиновий (кармезін-рот). Інші кольори родів зброї, встановлені XLVI Розпорядком ДСВС, залишалися без змін¹⁷². Запровадження для генералів Галицької армії знаків розрізнення шкарлатно-червоного кольору (sharlachrot) було прямим наслідуванням Австро-Угорської армії¹⁷³.

¹⁶⁹ Відповідно до Наказу Військам від 27 серпня 1919 р. ч. 128, до Генеральної булави Галицької армії входили всі старшини, які в колишній австрійській або російській арміях належали до Генерального штабу, а також усі старшини, «яких виразно іменовано старшинами Генеральної Булави Галицької Армії». Старшинами, «приділеними до Генеральної Булави» вважали всіх тих старшин, «які в австрійській армії укінчили курс аспірантів на Военну Академію» (ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 3. — Спр. 18. — Арк. 15).

¹⁷⁰ Фостен Д. Германская армия. 1914—1918. — Москва, 2003. — С. 38—39.

¹⁷¹ ЦДАВО України. — Ф. 1077. — Оп. 5. — Спр. 10. — Арк. 451.

¹⁷² Там само. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 58.

¹⁷³ Judex M. Uniformen, distinctions- und sonstige abzeichen... — S. 4.

Отож, ЛХХІV Розпоряд Диктатора базувався на пропозиціях НКГА, викладених у доповіді від 28 липня 1919 р. ч. оп. 4292. Встановлені ним додаткові знаки розрізнення давали змогу на тлі решти вояків чітко виділити генералів, старшин Генеральної булави, старшин, приділених до Генеральної булави, військовиків припільної (етапної) сторожі. Разом із тим, було взято до уваги думку І. Боберського щодо фасону кашкета й нарукавних знаків. Прикметним також є той факт, що Диктатор змінив свою думку стосовно доцільності запроваджувати нові знаки розрізнення у воєнний час. Нагадаємо, що відповідні пропозиції НКГА, подані у червні 1919 р., було відкинуто. Можливо, на рішення глави ЗОУНР вплинув успішний наступ об'єднаних українських армій.

У літературі є відомості про те, що під час спільних бойових дій Армії УНР та Галицької армії на території Наддніпрянщини з'явилася ідея запровадити єдину для обох армій форму одягу, але несприятливі обставини завадили це зробити¹⁷⁴. Наразі нам не вдалося знайти достовірного підтвердження такого наміру. Архівні документи свідчать, що розвиток одностроїв та знаків розрізнення Армії УНР і Галицької армії у липні—листопаді 1919 р. відбувався незалежно. Втім, була спроба встановити спільний для обох українських армій розпізнавальний знак, причому ініціатива належала галичанам. 20 серпня 1919 р. отаман-квартирмейстер генерал-четар В. Курманович підписав розпорядження оперативного відділу Штабу Головного отамана (ШГО)¹⁷⁵ ч. 51 такого змісту:

«Тому, що під час боїв незвичайно трудно, а часом і зовсім неможливо, відрізнити власні частини від большевицьких установляється як відрізняючий знак білу, полотняну перепаску довкола шапки.

Таку білу перепаску мають сейчас наложити всі бойові формування ПРИДНІПРЯНСЬКОЇ та ГАЛИЦЬКОЇ Армії.

Іде до обох команд Армій»¹⁷⁶.

Носіння білої «перепаски» військовикам Галицької армії приписував Наказ Військам від 25 серпня 1919 р. ч. 127. Його текст

¹⁷⁴ Лепкий Л. Про однострій нашої Армії // Календар Червоної Калини на 1923 р. — Львів, 1922. — С. 140.

¹⁷⁵ Штаб Головного отамана було створено 11 серпня 1919 р. Очолив його отаман М. Юнаків (Армія УНР), квартирмейстером (начальником оперативного відділу) став генерал-четар В. Курманович (Галицька армія).

¹⁷⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 172.

практично нічим не відрізнявся від тексту розпорядження оперативного відділу ШГО ч. 51¹⁷⁷. Водночас, відсутні будь-які згадки про введення білої пов'язки в Армії УНР. Причини цього не зовсім зрозумілі — чи то розпорядження оперативного відділу ШГО ч. 51 не було доведено до її командування, чи то його просто проігнорували.

Отже, для військовиків бойових частин Галицької армії черговий раз запровадили в якості розпізнавального знака білу пов'язку. Без сумніву, і цього разу її колір не мав символічного значення. Проте на теренах Наддніпрянщини він його несподівано набув. У Наказі Військам від 12 вересня 1919 р. ч. 132 зазначалося, що білі пов'язки справляють на місцевих селян «прикре вражіння, бо большевицькі провокатори кажуть, що це відзнака білогвардейців, які приїхали захищати буржуазію»¹⁷⁸. Командування констатувало, що на запитання селян стрільці часто не знають, як і що відповісти. Тому наказом приписувалося роз'яснити військам, що біла пов'язка — це відзнака, яка служить винятково для розрізнення частин у бою, і що «білий цвіт не має ніякого політичного значіння та вибраний лиш з огляду на легке заосмотрення наших частин в біле полотно»¹⁷⁹.

Зауважмо, що на той час білий колір у Галицькій армії застосовували як розпізнавальний досить широко. Так, відповідно до Наказу Військам від 22 серпня 1919 р. ч. 126, з огляду на ненадійний зв'язок із корпусами та необхідність з'ясовувати бойову ситуацію за допомогою літаків, кожна сотня мала після сигналу з літака розстелити білу «хоругву» якомога більшого розміру (за відсутності полотна можна було використати газети), «щоби вказати літакови, чи дані відділи належать до власних військ». Білі смуги 1,5 м завдовжки мали бути нанесені на панцирні поїзди та автомобілі; телефонні та телеграфні станції повинні були позначатися білою таблицею розміром 50x75 см із чорною літерою «Т»¹⁸⁰.

Інше тлумачення кольору пов'язок на шапках військовиків Галицької армії давала російська антибільшовицька преса. Зокрема, в київській газеті «Вечерние огни» було вміщено повідомлення,

¹⁷⁷ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 3. — Спр. 32. — Арк. 9. Фотографію, що підтверджує носіння білих пов'язок, див. у: Літопис Червоної Калини. — 1931. — Ч. 12. — С. 15.

¹⁷⁸ ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 2. — Спр. 6. — Арк. 237.

¹⁷⁹ Там само. — Арк. 237 зв.

¹⁸⁰ Там само. — Спр. 1. — Арк. 219; Там само. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 55. — Арк. 152 зв.

нібито галицьке командування оголосило нейтралітет у боротьбі «петлюрівців» проти Добровольчої армії. При цьому відзначалося, що всі галицькі солдати начепили білі пов'язки «на знак свого нейтралітету»¹⁸¹. Щоби спростувати цю та інші провокаційні чутки, газета Галицької армії «Козацький голос» опублікувала статтю, в якій роз'яснювала, що білі пов'язки — «це потреба для відрізнєння своїх від ворогів. В теперішних боях тяжко приходиться ся зверхним виглядом відрізнити себе від неприятельського боевика, тим більше, що він майже завсїгди так само убраний, як і наш стрілець. Такі самі опаски носили ми також і в Галичині, в борбі з Поляками»¹⁸².

Судячи з документів, Наказ Військам від 25 серпня 1919 р. ч. 127 щодо носіння білих пов'язок був виконаний далеко не одразу. Так, у наказі Команди 3-ї бригади від 1 жовтня 1919 р. ч. 163 зазначалося, що згаданий Наказ Військам «не всюди ще переведений»¹⁸³.

Актуальною залишалася проблема виконання наказів щодо знаків розрізнєння. Так, у § 7 Наказу Військам від 17 серпня 1919 р. ч. 124 відзначалося, що почастишали випадки, коли старшини не носять знаків розрізнєння. А тому «будуть від тепер як найострійше карані не тільки такі старшини, але й їх безпосередні настоятелі будуть потягнені до відвічальности»¹⁸⁴. Як впливає з наказу НКГА оп. ч. 5610 від 10 вересня 1919 р., сподівання Начальної команди на те, що в умовах близькості до великих міст приписів щодо однострою дотримуватимуться хоча б старшини, не справдилося — саме вони виявляли в цьому плані «найбільшу ріжноманітність і фантазію»¹⁸⁵. Зокрема, багато старшин мали на шапках-«київлянках» золоті паски, які належалося носити лише генералам, натомість ніхто не носив «нашивок» на комірі гімнастерки (очевидно, йшлося про петлиці). Не всі старшини мали й нарукавні знаки. Крім того, траплялося, що старшини вдягали плащі «фантастичних форм», пошиті на замовлення. Тож командири мали вжити заходів, «щоби старшини ділали хоч подумці обов'язуючих приписів а не пускали волю

¹⁸¹ *Добармїя, Галицьке командованї и Петлюра // Вечерние огни. — 1919. — 30 августа (12 сентября).*

¹⁸² *Чорноотенним клеветникам у відповідь // Козацький голос. — 1919. — 20 вересня.*

¹⁸³ *ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 131. — Арк. 13.*

¹⁸⁴ *Там само. — Ф. 2192. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 216 зв.*

¹⁸⁵ *Там само. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 131. — Арк. 12.*

окремим модам і приподобанням»¹⁸⁶. У Наказі Військам від 10 жовтня 1919 р. ч. 137 мовилося, що багато підстаршин та старшин, незважаючи на вимоги наказів, не носять знаків розрізнення взагалі або носять такі, що не відповідають приписам. Аби виправити ситуацію, було розіслано «Взори відзнак для старшин і підстаршин» (очевидно, йдеться про знаки розрізнення степенів), причому в усіх командах один їх примірник належало вивісити на стіні. На старшин та підстаршини, котрі б і після цього не нашили відзнак, чекало суворе покарання¹⁸⁷.

Жорстокий режим, встановлений Головнокомандувачем Збройних сил Півдня Росії генерал-лейтенантом А. Денікіним на окупованих українських землях призвів до розгортання повстанського руху. Перед українським урядом постало завдання дати окупантам відсіч, хоча сил для цього бракувало — українські війська значно поступалися в озброєнні й оснащенні російським, які підтримували Велика Британія і Франція.

24 вересня 1919 р. Збройним силам Півдня Росії було офіційно оголошено війну. До 10 жовтня 1919 р. бої точилися з перемінним успіхом для обох сторін, але після цього відбувся перелом і вже 15 жовтня 1919 р. на всьому фронті перевага була на боці росіян. Несприятливі погодні умови (холоди та сніг) зробили ґрунтові дороги непридатними для використання, що позбавило українські війська можливості ефективно маневрувати. В обох українських арміях лютував тиф¹⁸⁸.

За таких умов командування збройних сил ЗОУНР пішло на сепаратні переговори з росіянами. Відповідно до угоди, підписаної 5 листопада 1919 р., Галицька армія в повному складі перейшла на бік Збройних сил Півдня Росії в розпорядження їхнього Головнокомандувача (через командувача військами Новоросійської області) з умовою, що її не буде використано проти Армії УНР. Галицький уряд переходив «під опіку» російського командування і мав виїхати до Одеси¹⁸⁹. Однострій та знаки розрізнення Галицької армії періоду

¹⁸⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 131. — Арк. 12.

¹⁸⁷ Там само. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 55.

¹⁸⁸ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. — Київ, 1999. — С. 808.

¹⁸⁹ Там само. — С. 810–811.

перебування у складі Збройних сил Півдня Росії, а згодом — Червоної армії заслуговують на окреме дослідження.

Отже, в розвитку однострою та знаків розрізнення військовиків збройних сил ЗУНР (ЗОУНР) можна умовно виділити три періоди: листопад 1918 — квітень 1919 р., тобто від початку творення збройних сил до запровадження власного однострою; квітень — середина липня 1919 р., тобто від запровадження власного однострою до переходу на територію Наддніпрянської України; середина липня — початок листопада 1919 р., тобто до переходу на бік Збройних сил Півдня Росії.

Військовики збройних сил ЗУНР попервах використовували форму одягу Австро-Угорської армії. Стихійно поширилося носіння на головних уборах синьо-жовтих стрічок (часто у вигляді кокард), пропагандистських нагрудних знаків із зображенням архістратига Михаїла та лева. З огляду на потребу чітко відрізнити українських вояків від польських під час бою, на фронті почали практикувати носіння білих пов'язок на шапках. Пов'язки виконували суто розпізнавальну функцію, і їхній колір не мав символічного значення. Довгий час військове керівництво ЗУНР не приділяло належної уваги однострою та знакам розрізнення. Тому мали місце спроби регламентації знаків розрізнення державної належності на рівні місцевих органів військового управління. Збройні сили ЗУНР відчували гостру нестачу військового одягу та взуття. Постачі російської форми з Наддніпрянської України частково задовольнили потреби галичан, але й стали причиною надмірного розмаїття в одностроях.

Питання про створення власної форми одягу та знаків розрізнення було порушено лише в кінці січня 1919 р. Процес розробки виявився затяжним. Зрештою за основу було взято досвід військової формації УСС. На наш погляд, розробники однострою і знаків розрізнення Галицької армії знайшли вдале поєднання практичності з історичними традиціями українського військового одягу. Що ж до знаків розрізнення, то розробники намагалися максимально відійти від традицій Австро-Угорської армії.

Реалізація вимог XLVI Розпоряду ДСВС від 22 квітня 1919 р. виявилася справою непростю. Це було пов'язано з несприятливими воєнними обставинами, зокрема з неможливістю налагодити виробництво одностроїв, які б докладно відповідали описові. Тому нові знаки розрізнення зазвичай носили на наявних мундирах, при

цьому їх могли виготовляти з відхиленнями від офіційних малюнків. Уніфікувати однострої Галицькій армії так і не вдалося.

Під час Чортківської офензиви (8—28 червня 1919 р.) було вжито заходів, щоби забезпечити носіння нових знаків розрізнення. Водночас, оскільки не було можливості обмундирувати армію відповідно до вимог XLVI Розпоряду ДСВС, було встановлено систему нарукавних знаків для позначення приналежності до органів військового управління, з'єднань та окремих родів зброї, дозволено носити спрощені знаки розрізнення степенів. Також довелося повернутися до білих пов'язок на шапках.

У період перебування Галицької армії на території Наддніпрянської України вище державне та військове керівництво передовсім намагалось не допустити її розкладу. Зважаючи на необхідність зміцнити дисципліну та з огляду на доступні матеріальні ресурси, LXXIV Розпоряд Диктатора від 18 серпня 1919 р. вніс зміни та доповнення до XLVI Розпоряду ДСВС. Наказом Військам від 25 серпня 1919 р. ч. 127 знову було запроваджено носіння білих пов'язок на головних уборах.

Варто також зазначити, що проведене дослідження змушує взяти під сумнів поширене в літературі твердження про високу дисциплінованість Галицької армії порівняно з Армією УНР. Документи свідчать про непоодинокі випадки, коли вояки не виконували наказів щодо носіння встановлених знаків розрізнення.

Наостанок додамо: використання в українських військових формуваннях часів Другої світової війни таких характерних елементів однострою збройних сил ЗОУНР як шапка-«мазепинка» та петлиці-«зубчатки», на нашу думку, дає підстави говорити про певну традицію, яка повинна знайти продовження й у формі одягу сучасних Збройних сил України.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Порівняльна таблиця степенів Українського легіону та збройних сил ЗУНР (ЗОУНР)

Степені Австро-Угорської армії на 1918 р. (лінійна піхота)	Леонівий приказ від 27.12.1916 р. ч. 167	Приказ по Кошу 19 полку укр. стрільців від 05.11.1918 р. ч. 2	Приказ Окружної військової команди Станіславів від 12.11.1918 р. ч. 2	IX Розпоряд ДСВС від 13.11.1918 р. ч. 18	XLVІР-озпоряд ДСВС від 22.04.1919 р. ч. 39 (зі змінами)	Наказ Військам від 21.06.1919 р. ч. 39 (зі змінами)
Feldmarschall	-	-	-	-	-	-
Generaloberst	-	-	-	-	-	-
General der Infanterie	-	-	-	-	Генеральний сотник	Генерал-сотник
Feldmarschalleutnant	-	-	-	-	Генеральний поручник	Генерал-поручник
Generalmajor	-	-	-	-	Генеральний чета	Генерал-чета
Oberst	Полковник	-	Полковник	Полковник	Полковник	Полковник
Oberstleutnant	Підполковник	-	Підполковник	Осаул	Підполковник	Підполковник
Major	Отаман	Отаман	Отаман	Отаман	Отаман	Отаман
Hauptmann	Сотник	Сотник	Сотник	Сотник	Сотник	Сотник
Oberleutnant	Поручник	Півсотенний	Поручник	Поручник	Поручник	Поручник
Leutnant	Чета	Чета	Чета	Чета	Чета	Чета
Fähnrich	Хорунжий	Хорунжий	Хорунжий	Хорунжий	Хорунжий	Хорунжий
Offizierstellvertreter	-	Бунчужний	Бунчужний	-	-	-
Stabsfeldwebel	-	-	Булавий десятник	Бул. ст. десятник	Булавий десятник	Булавий десятник
Feldwebel/Kadett-Aspirant	Старший десятник / підхорунжий	Старший десятник	Старший десятник	Ст. десятник	Старший десятник / підхорунжий	Старший десятник
Zugsführer	Десятник	Десятник	Десятник	Десятник	Десятник	Десятник
Korporal	Вістун	Вістун	Вістун	Вістун	Вістун	Вістун
Gefreiter	Старший стрілець	Старший стрілець	Старший стрілець	Ст. стрілець	Старший стрілець	Старший стрілець
Soldat	-	-	-	Стрілець	-	Стрілець

Додаток 2

ВВк 123. – ДСВС 7930.Вд.3.22.IV.19. Однострій.

XLVI. Розпоряд

з 22. цвітня 1919.

Однострій для Українського Війська Західної Области Української Народної Республіки має виглядати після залученого опису.

Вигляд описаного тут однострою обов'язує від дня 1. мая 1919.

По виношенню одностроїв дотеперішних кроїв вільно виготовляти і носити лише однострій, затверджений нинішнім розпорядком.

Станиславів, дня 22 цвітня 1919.

Державний Секретаріят Військових Справ.
Товариш Державного Секретаря Військових Справ:

П. Бубела, отаман в. р.

Опис однострою.

Всі стяги і заснови обов'язує описаний тут польовий однострій, так в полю, як і при празничних виступах аж до дальшого зарядження.

Старшинні відзнаки належить перевести як найскорше.

Поки сукно приписаної краски не буде стояти до розпорядимости, можна уживати сукна і матерії іншої полевої краски.

Краска сукна.

Приписаною краскою вовняного сукна на однострій є зеленово-землиста краска.

Шапка.

Шапка «Мазепинка» складається з головача, обкладу, дашка, відзнаки на переді головача і ґузика, який спинає обклад на переді.

Головач зішитий з 8 клинців, зігнутих під майже простим кутом так, що творить плоске дно шапки, яка в горі є в промірі 10—20 мм ширша, чим в долі. Вершки клинців сходяться точно по середині

дна шапки. З причини браку ниток і матеріялу шити можна шапку з одностайним дном.

Висота головача з переду від долини до верху 6—7 см, з заду низша о 10 мм. Довкола головача йде обклад, пришитий долом до головача, тої самої висоти, що головач, але на переді розтятий так, що оба кінці обкладу творають над дашком, по середині клинець. Горішні кути обкладу віддалені від себе на 5 ½ до 6 см.

Долішні кути обкладу зшиті разом і на тім місці нашитий металевий тьмавий гузик, 14 мм в промірі.

Дашок шапки по середині широкій на 5 см, довжини долішнім краєм 26 см, лукастий, в долину вигнений.

Шапка, зроблена з тої самої тканини, що однострій, горішні береги шапки обрублені сукном тої краски, яка вибрана є на означення роду оружжя.

Обкладовий гузик має у піхоти, артилерії, кінноти, технічних стяг, обозу витиснене число частини (полку), у інших формацій є цілком гладкий.

Відзнака, припята на переді головача в клинці обкладу, є металевий кружок 2 ½ см в промірі, сріблитої краски для рядовиків і підстаршин, а золотистої краски для старшин. Підшєвка шапки з парусиноного полотна. Кругом долішного берега підшєвки йде пружок 4 см широкій, з тонкої шкіри або з цєрати.

Блюза.

Права передна часть блюзи сягає 5-7 см, а ліва передна часть 1-5 см поза кєнець ковніра.

Обі передні части мають по дві кишен з клаптями. Горішні кишені, 16—17 см ширини а 17—18 см довжини, є нашиті на верху з закладками по середині, широкими на 4 см. Обі долішні кишені йдуть сподом. Всі чотири кишені йдуть поземо, а накриті з гори клаптями, які заціпаються на гузик і є так само широкі, як кишеня. Горішна границя клаптів творають просту лінію, а низше тої простої лінії замкнені є клапті п'ятьма простими лініями. Дві бічні, що йдуть прямо з гори в долину, мають по 4 см. Середна позема так довга, як ширинна закладки на кишені, се є 4 см. Здовжка клаптя, се є його розмір з гори в долину, виносить 8 см.

Обі передні части блюзи спяті 6 гузиками, які виходять на верх.

Перший гузик з гори віддалений від горішного берега о 25 см, а послідний уміщений в самім стані.

ґузики гладкі, тьмаві, металеві.

Між горішною а долішною кишенею одноі передної части і до половини горішньої кишені попід спід лати, яка нашита верхом, пробігає шев, званий «рибкою», щоби блюза була до стану.

Другий шев пробігає від пахи під долішну кишеню.

З заду крій блюзи такий, що плечі скроєні з одного кусника. Лінії, які обмежують плечі з двох боків, пробігають від пахи прямо в долину.

На обох барках находяться барчики з того самого сукна, що блюза, вшиті в шев рукава, ширини 3 см.

На кождім барку пришитий є ґузик 2 см від ковніра, який служить до запинання барчиків. Правий барчик має три дірки й є на 24 см довгий, а лівий дві дірки і має 18 см довжини.

У старшин від хорунжого включно кінчаться барчики при ковнірі круглаво з одною діркою.

На правім барку, 5 см від рукавного шва, находиться сілька з того самого сукна, що блюза. При блюзі для рядовиків і підстаршин на правім барку є поріжок, зроблений з сукна, 3 см довгий, а 3 см в промірі, і з сількою, широкою на 13 см. Поріжок закладається сількою в гору на правий барчик, барчик перетягається через барчикову сільку і зашпилюється на ґузик. Поріжок має прийти на блюзу, коли виходиться з крісом. Хто одітий в плащ, у того приходить поріжок на плащ. Без поріжка припинається правий барчик блюзи на обі, зложені над собою дірки, а трета дірка схована через се під спід.

Стоячо-викладаний ковнір, висоти 4 см, зішпилюється двома чорними гафтками.

Довжина блюзи є така, що сягає до половини сидження. Довжина рукава така, що при опущених раменах сягають рукави до половини насади великого пальця.

Пахи від середини обрублені полотном на 5 см широким.

ґузики, які заціплюють блюзу, клапті і барчики, є металеві, круглі, гладкі, тьмаві і мають 20 мм в промірі.

Штани.

Штани доколінні (доколінки) широкі, свобідні для бедер і колін.

Штани мають дві кишені на переді, з поземим отвором, замикані на ґузики, ушиті з полотна. До спинання штанів нашиті є 4 ґузики. Трем долішним відповідають дірки в підшевні, найвизший ґузик заціплюється на дірку в сукні. До ношення штанів на шлийках

пришиті на переднім краю 4 ґузики, в заді 2 ґузики. Щоби можна штани носити також на ремени, знаходиться в підшевці, нашитий на горішнім березі штанів, просув на ремінь. До переховання виказки зладжена є в середині правої кишені при передній стороні низше ґузикової дірки кишенька з полотна. На литках прилягають штани тісніше. В долині має кожда ногавка на зовні розпір до зашпилювання на 2 ґузики.

Довгі штани з чорного сукна дозволені поза службою з випусткою з сукна краски роду оружжя для старшин, підстаршин від старшого десятника включно почавши. Ремінь до штанів має 2,5 см ширини а дві ріжні довжини: Рід ч. 1. довгий на 1 м 10 см, рід ч. 2 має довжину 1 м. Ремінь закладається в просув в сей спосіб, щоби пряжка прийшла на лівий бік а кінець ременя з дірками на правий бік. Коли ремінь застягнений, закладається кінець ременя в просув.

Плащ.

Плащ має такі розміри, щоби під ним змістилася блюза, та щоби сягав до половини лідки, для кінноти на 10 см довший.

Ліва передна часть заходить на праву та заціпляється тут на 6 ґузиків, які розміщені є в трех місцях по два побіч себе. Дірки поміщені на язичках, пришитих до лівої передної части. Найвисший ґузик уміщений від ковніра на 3 см, послідний ґузик з долини приходить 3 см висше стану. Ґузики, які творять пари, віддалені від себе на 2 см.

Язички острокінчасті Язичок має в цілості 6 см довжини а 2 ½ ширини, виходить на 5 см поза лінію лівої передної части, до котрої є пришитий. Ґузики мають 20 мм в промірі.

Оден шев біжить від пахи через клуб до середини клаптя кишені.

Задна часть плаща скраяна з двох клинів По середині, де оба клини зшиті зі собою, в горі в горі від ковніра вшиті є плечі на 1 см під ковнір, щоби ковнір тримався безпечніше. Від того місця йде протизморцка до самої долини. Щоби сю протизморцку отримати, треба до обему стану, міреного на блюзі додати 20 см. В долині лишаються оба клини у піхотнім плащи на 40 см не зішиті, а спінані 2 ґузиками, в кіннотнім і пушкарським плащи на 60 см, спінані 4 ґузиками.

На висоті стану знаходиться скобель (драґон), 28 см довгий а 6 см широкій, з дірками на обох кінцях до приціплювання на плащ.

Гузики до прищиплення скобля (драгона) пришиті на листівках 22 см довгих, широких в долині 6 см, в горі 4 см, нашитих на плечах так, щоби горішний берег листівки приходив о 3 см висше стану. Гузики пришиті на листівках 4 см низше горішного берега листівок. Кінці скобля заокруглені. Ковнір по середині має 16 см ширини при кінцях 12 см.

Під ковніром на лівім кінци знаходиться кляпка довжини 10 см, ширини 5 см, пришита до ковніра кінцем, зверненим до переду. Ко-нець кляпки, звернений взад має дірку до заціплювання її на гузик, який тут пришитий, щоби кляпка лежала при ковнірі. На правім кінци ковніра знаходиться у відповідній віддалі гузик, щоби кляпкою зіщипити оба кінці піднесеного ковніра.

На барках уміщені є барчики 5 см широкі, вшиті в шев рукава, які заціплюються на гузики віддалені від ковніра на 2 см. барчик правий 27 см довжини заосмотрений в 3 дірки, лівий 21 см з 2 дірками.

У старшин від хорунжого включно барчики з одною діркою. Кін-чаться круглаво.

Рукави мають закладки на 17 см широкі.

Духовний жупан.

Духовники носять духовний жупан по коліна, в часі війни зі сук-на полевой краски, в часі мира з чорного сукна, шапка, сподні і плащ так як у старшин.

Відзнаки степеня як у старшин з узглядненням сукна фіолето-вої краски.

Обув.

Черевики зі шкіри сягають понад кістки, застягаються скірянни-ми волоками через 6 дірок по обох боках.

Підощва є з переду заокруглена і сягає о 0 2 см поза верх.

Підощва набита 40 зелізними підощвовими цвяхами.

На підп'яток йде 3 до 4 пластинки і підкова виповнена пластин-кою з підощвової шкіри.

Черевики для всіх, що їздять верхом, для пушкарів і наколес-ників не мають цвяхів в підощвах.

Черевики для осіб ліпше одітих не мають цвяхів в підощвах ані підков.

Чоботи виконані так як черевики. Пришви протягаються за-округленим язичком в гору. Холяви м'які, закінчені поземо, з двома скірянними ухами.

Черевики і чоботи носяться почорнені і як найстараннійше вичищені.

Обмотки ширини 7 см, довжини 2 м — 250 м при однім кінці з гапником, при другім зі спряжкою, зроблені з тканини такої самої краски і якості, що штани.

Шалик.

Шалик під ковнір, широкий на 12 см з полотна краски однострою, довгий на 50 см носиться під ковніром, щоби утримати ковнір в чистоті.

Білля.

Сорочка з полотна «каліко» запинається на малі металеві гузички. На грудях 1 гузичок, при ковнірці оден гузичок, на рукавах по однім гузичку.

Ногавиці з полотна «каліко», мають горішнім берегом зарублену льняну крайочку, якої кінці на переді звязується.

Онучки з полотна «каліко», краяні в виді прямокутника в двох величинах, 1. величина 49 см довга, 2. величина 44 см довга. Ширини виносить 41 см.

Скарпитки з сірої бавовни зі зміцненим кінцем і п'ятою.

Пояс.

Пояс з жовтого ременя. однаковий для всіх, зі звичайною залізною спряжкою, ширини 5 см в 2 довжинах, 113 см і 106 см з 5 дірками. Спряжка 5 см широка і довга.

Сильце на багнет з жовтої шкіри 22 см довге, в горі, де засильується його на ремінь, 35 см широке, при отворі, куди вкладається на нього багнет, ширини 55 см.

Багнет, довга шабля.

Рядовики, підстаршини і старшини всіх стег і заснув носять в службі і поза службою багнет без ніякої привіски.

Довгу шаблю присильує кіннота при передній, лівій сховці (пакташі) коли вирушає в полевім прибранню а також, коли виступає до провожанья (асистенції).

Револьвер.

Старшини і підстаршини, ст. десятники включно, носять в службі револьвер в торбині. Торбина присильується при правім клубі до пояса на ухо ширини 4 см, пришите до відвортної сторони торбини.

Рукавиці.

Сірі, шкіряні рукавиці з овечої шкіри з розпором при долішнім березі на 6 — 65 см.

Розпір замикається плоским гузичком 1 см в промірі, на обрублену шкірою дірку.

Верх окрашений 3 швами з шовку.

Вовняні рукавиці, ткани з сірої бавовни, з гумовою застязкою.

Скіряні рукавиці носять підстаршини і старшини в службі і при торжественних виступах. Вовняні, сірі рукавиці дозволені на студінь для всіх. Місто шкіряних рукавиць вільно одягати нитяні, з виїмкою торжественних виступів.

Остроги.

Остроги носять тоті, що дійсно в службі їздять верхом.

Прикутні остроги з зеліза, на зовні вигладжені. Шийка, загнана в гору, кінчиться кульковато. Кінець розтягтий розділом, де на оси обертається зубате сталеве колісце з 10 тупавими зубцями. Вісь уміщена більше в горі, щоби зубці не виставали поза шийку. Рамена і приставка по середині рамен в долині заосмотрені дірками, щоби остроги пришрібовати до підпятків.

Причепні остроги з зеліза, на зовні вигладжені. Шийка розділена при кінці. Зубате, сталеве колісце 29 см в промірі, з 8 тупавими зубцями, уміщене в розділі в сей спосіб, що зубці виступають в горі і в долині рівномірно.

Рамена заосмотрені при кінцях чопиками до присилення ремініців.

На чопики присилюється підстоповий ремінець, який приходить між підпяток і подошву, спряжковий ремінець і язичковий, які переходять через підбиття і спинаються з боку.

Припнята острога знаходиться в половині запятка. Для сильного прикріплення опирається вона о полицку, прибиту з кусника твердої шкіри до запятка.

Старшинні відзнаки.

Вилоги на ковнір.

Вилоги носяться на ковнірі блюзи і плаща. Служать вони до відріжнення чотирох груп: 1. Рядовиків і підстаршин, 2. сотенних старшин, 3. полковних старшин, 4. генеральних старшин.

У рядовиків і підстаршин нашиті на ковнірі зубчасті вилоги краски роду оружжя, довжини 7 см 2 мм. В нашивці витяті є зуби з долини і з гори в числі трох. Підстава одного зуба довга на 24 мм.

Віддаль кутів, що зближаються до себе, вносить 10 мм, а віддаль кутів, що віддаляються від себе має 24 мм.

У сотенних старшин від хорунжого до сотника виключно такі самі зубчасті вилоги, як у рядовиків, але зубчики нашивки горою і долиною обрублені золотою крапочною, 3 мм. широкою. На обох кінцях нема золотого рубця.

У полкових старшин від отамана до полковника включно, вилоги з сукна краски роду оружжя ті самі, що у рядовиків, але вирізи зубів виповнені золотою тканиєю, яка о 3 мм іде понад кінці зубів, а цілий виліг творить через се форму прямокутника, широкого на 3 см, а довгого на 7 см 2 мм.

У генеральних старшин вилоги подібні як у булавних старшин з тою ріжницею, що замість сукна краски роду оружжя уживається на зубчатку срібної ткани, а вирізи зуб в виповнені золотою тканиєю. Зубчатка широка на 3 см. Золота ткань виповнює зуби, а йде понад верхом зубів лише о 1 мм.

Золота ткань і срібна нашивка держані у відповідних взірцях. Всі золоті трикутники закінчені є при підставі золотими заокругленими виступами, які виходять на 2 мм поза лінію прямокутника.

Пружки на рукавах.

Рядовики і підстаршини.

На долішній части обох рукавів, 7—8 см від краю рукава, поміщені пружки на підкладці зі сукна краски роду оружжя до означення степеня у підстаршин і старшин.

Відзнакою для старшого стрільця є срібний пружок 6 мм., довжини 12 см, наколи мірється нашитий вже пружок від шва на суконній підкладці краски оружжя.

Конець пружка, звернений до переду, кінчається простим кутом.

Підкладка для пружка, широка на 12 мм а довга на 12 см 3 мм, щоби виставала на 3 мм поза всі лінії пружка крім того кінця, який є вшитий в шев рукава.

Старший стрілець 1 пружок, вістун 2 пружки, десятник 3 пружки. Підкладки пружків у відступі від себе на 5 мм.

Старший десятник (підхорунжий) носить пружок ширини 15 мм, довжини 12 ст. Суконна підкладка краски роду оружжя виступає на 3 мм поза всі береги пружка, крім берега того кінця, що є вшитий в шев рукава.

Булавний десятник, як старший десятник, з тим, що біля широкого срібного пружка нашитий є пружок вузенький, як у старшого стрільця з відступом між підкладками на 5 мм.

Старшини.

Відзнакою для хорунжого є один шовковий пружок краски однострою, ширини 6 мм, на суконній підкладці краски роду оружжя. Ширина підкладки 12 мм, довжина 12 см. Підкладка нашита як у підстаршин, що відступає на 3 мм поза бічні береги пружка, але на переднім кінці сягає лише до рожечки.

Четар має 1 золотий пружок, поручник 2 золоті пружки, сотник 3 золоті пружки. Кінець золотих пружків, окрашений золотою чотиригранною рожечкою, яка має в промірі 18 мм. Підкладки, нашиті в сей сам спосіб, що у хорунжого, а віддалені від себе на 5 мм.

Для булавних старшин від отамана до полковника включно є відзнакою золота плетінка з трох шнурків ширини 14 мм. Підкладка з сукна краски роду оружжя. Довжина, відступ і спосіб нашиття підкладки і рожечки як у сотенних старшин, лише що підкладка виступає поза бічні береги плетінки на 2 мм.

Отаман 1 плетінка, підполковник 2 плетінки, полковник 3 плетінки.

Відзнакою генеральних старшин (генералів) є срібний пружок, 3 см широкий з одною золотою рожечкою. Біля рожечки уміщені навхрест дві золоті булавки. Довжина пружка і місце пришиття як в інших старшин але без підкладки. Генеральний четар 1 широкий пружок з булавами і рожечкою, генеральний поручник 1 широкий пружок з булавами і рожечкою і один вузший пружок 15 мм широкий без рожечки у відступі 1 ½ см понизше широкого пружка. Пружок без рожечки закінчений простим кутом. Генеральний сотник один широкий пружок на 3 см з булавами по середині між двома пружками по 15 мм ширини у відступі між собою по 1 ½ см.

Відзнаки нашиті на рукавах в сей спосіб, що кінець без рожечки зачинається від шва.

Пружки носяться на рукавах блюзи і плаща.

Краски вилогів.

Поодинокі стяги і засновки різняться краскою сукна на вилогах і підкладках.

Звіздка в тексті при назві означає, що дотична стяга чи заснова носить на лівім рукаві позначку окремішности.

Генеральна Булава, Артилерійна Булава, Інженерська Булава	Краска малинова в оксаміті
Піхота	темно-синя
Артилерія, Мінометці*	вишнево-червона
Кіннота	жовта
Технічна стяга: Сапери,* Піоніри,* Зелізничники*, Телеграфці*, Радіовці*, Летуни*, Самохідці*, Світильці*	попеласта
Обоз	темно-зелена
Лікарі*, Санітети	чорна
Інженерські старшини, Твердинні старшини	темно-жовта
Ветеринарі	кавова
Духовництво	фіолетна
Правничі старшини	сталева
Інтендантські старшини	бордо-червона в оксаміті
Рахункові старшини	ясно-зелена
Харчеві старшини	голуба
Військові урядники: Розчислові урядники, Лікові урядники, Примітні (евіденційні) урядники, Регістратурові урядники, Технічні урядники	ясно-бронзова

Скорострільці* і телефонці* мають краску вилогів як стяга, до котрої належать.

Музиканти* як піхота: темно-синя.

Окремішні позначки на лівім рукаві складаються з двох букв. Мінометці: Мм, Сапери: Сп, Піоніри: Пп, Зелізничники: Зл, Телеграфці: Тг, Радіовці: Рд, Летуни: Лт, Самохідці: Сх, Світільники: Св, Лікарі: Лк, Скорострільці: Сс, Телефонці: Тф, Музиканти: Мз.

Міри до однострою.

	Величина			
	1.	2.	3.	4.
Вимір блузи				
Передна довжина	Сантіметри			
Довжина кишень	71 ½	69	66 ½	64
Ширина кишень	17-18			
Довжина барчиків	16-17			
Ширина барчиків	правий 24 лівий 18			
	3			

	Величина				
	1	2	3	4	5
Вимір доколінних штанів (доколінків)	Сантіметри				
Довжина кругом бедер	85	82,5	80	77,5	74
Довжина лука через розкоччя	58	55	54	52	50
Довжина литки	30,5	29	29	27,5	17,5

	Величина						
	1	2	3	4	5	6	7
Вимір довгих штанів	Сантіметри						
Довжина бічна	1194	1163	1133	1102	1072	104	101
Довжина від розкрока	91	88,3	85,6	83	80,6	77,7	75,1

Вимір плаща	Величина			
	1.	2.	3.	4.
	Сантіметри			
Довжина переду	129	124	118	115
Довжина барчиків	прав. 27, лів. 21			
Ширина барчиків	3			
Довжина скобля (драгона)	28			
Ширина скобля	6			
Довжина клаптів	20			
Ширина клаптів	10			
Ширина закладки на рукаві	17			
Ширина ковніра по середині	16			
Ширина ковніра при кінцях	12			

Вимір сорочки:

Передня довжина від шва ковніра в долину 75 см, висота ковніра 3 см, обєм ковніра 42 см, довжина рукавів, мірена на шві 50 см, листовка рукава 4 см.

Вимір нагавиць:

Передна довжина 100 см, обєм в поясі 120 см.

Вимір скарпиток	Величина	
	1	2
	Сантіметри	
Довжина литки	50	46
Довжина стопи	29	26

Вимір шкіряних рукавиць	Величина		
	1	2	3
	Сантіметри		
Довжина	26	25.5	24.5
Ширина отвору зашпиленої рукавиці	9	8.3	7.5

Вимір вовняних рукавиць	Величина		
	1	2	3
	Сантіметри		
Довжина	27	25	24
Ширина в долони	10.3	9.5	9

СИМВОЛІКА

Вимір черевиків; міри колита	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
	Величина відповідіає довжині стопи										V		VI		VII		VIII			
	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII					
	30,5 до 32	29,5 до 30	28,5 до 29	27,5 до 28	26,5 до 27	25,5 до 26	24,5 до 25	23,5 до 24												
а іменно:	сантіметрів і зі згляду на се, чи нога																			
	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно	Слабо	Сильно
	є розвинена, має слідуючи міри в сантіметрах																			
Довжина	32,5	31,5	30,5	29,5	28,5	27,5	26,5	25,5	24,5	23,5	22,5	21,5	20,5	19,5	18,5	17,5	16,5	15,5	14,5	13,5
Обєм через підощу	28,1	28,1	26,6	28,1	27,1	26,1	27,6	26,6	25,6	27,1	26	25	26,5	25,5	24,5	26	25	24	24,5	23,5
Обєм на підбичю	28,6	28,6	27,1	28,6	27,6	26,6	28,1	27,1	26,1	27,6	26,5	25,5	27	26	25	26,5	25,5	24,5	25	24
Ширина передного кінця підощви	7	6,7	6,7	6,8	6,5	6,3	6,8	6,7	6,6	6,6	6,5	6,3	6,6	6,5	6,4	6,8	6,5	6,3	6,3	6,2
Ширина підощви в найширшим місці	10,5	10,2	9,9	9,9	9,8	9,6	9,9	9,5	9,3	9,7	9,3	8,8	9,6	9,2	8,9	9,3	9	8,5	8,5	8,1
Ширина ноги між п'ятою а підощвою,	6,6	6,5	6	6,3	6	5,9	5,7	5,5	5,5	6	5,8	5,5	5,9	5,7	5,5	5,9	5,6	5,2	5,5	5,2
Ширина п'яти	7,2	7,2	7	7,2	6,9	6,8	6,7	6,6	6,5	6,7	6,6	6,5	6,6	6,4	6,3	6,3	6,3	6,2	6,1	6
Висота шпиллю черевика	3,9	3,9	3,7	3,9	3,7	3,5	3,9	3,7	3,5	3,9	3,7	3,5	3,9	3,7	3,5	3,9	3,7	3,5	3,9	3,5

Вимір черевиків 1		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
		Величина стопи																			
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII												
		Сантиметрів																			
Волоки	Довжина	95																			
	Ширина	0,4																			
Підпятки	високі	2,4																			
	довгі	8,1	8,1	7,8	7,2	7,2															
	широкі	7,8	7,5	7,2	7	6,8															
Підкови	Ширина	1																			
	Середня довжина світла	7,4	7,1	6,8	6,5	6,2															
	Передна ширина світла	5,8	5,5	5,2	5	4,8															

Вимір чобота	Величина				
	1-4	5-8	9-13	14-17	18-20
	Сантиметрів				
Холява, висота вздовж шва	498	49	482	474	466
Холява, об'єм горішнім берегом	445	43	415	405	39
Підпяток, висота	3	3	3	3	3

Вимір прикутних острогів	Величина		
	1	2	3
Сантиметри			
Шийка, довжина	52		
” грубість	09		
Рамена, грубість	04		
” ширина	23		
Колісце, промір	26		

Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — 1919. — Ч. 11. — С. 1—7.

Додаток 3

УВВ. 197. Диктатор. Ч. 51/През. Означення
приналежності до поодиноких частин.

LXI. РОЗПОРЯД.

з дня 21. червня 1919.

Щоби означити приналежність старшин, підстаршин і рядовиків до поодиноких частин, заводиться в Українськiм Вiйську ЗОУНР на горiшнiй частин правого рукава слiдуючи вiдзнаки:

1.) Старшини i мужва, придiленi до Диктатури ЗОУНР носять тризуб з синьбог сукна, 5 см високий, 5 см широкий.

2.) Старшини i мужва Начальнi Команди Галицькоi Армiї носять тризуб зi сукна жовтоi краски, 4 см високий, 5 см широкий.

3.) Числа корпусiв означає прямовiсний пружок, 5 см довгий, 1 см широкий. Червоний для I-го Корпуса, синiй для II-го Корпуса, жовтий для III-го Корпуса, зелений для IV-го Корпуса, бiлий для V-го Корпуса.

4.) Булави (штаби) корпусiв дiстають пiд пружки дотичних корпусiв двi на хрест зложенi, 5 см великi булави з сукна жовтоi краски.

5.) Пiхоту означає поземий пружок тоi самоi величини як i пружок дотичного корпуса пришитий пiд пружок корпуса. Перша бригада поземий пружок зi сукна червоноi краски, друга зi сукна синьоi краски, третя зi сукна жовтоi краски, четверта зi сукна зеленоi краски.

Таким чином н.п. четверта бригада III-го Корпуса має: прямовiсний жовтий пружок i поземий зелений пружок.

Бригаду Українських Сiчових Стрiльцiв означається буквами УСС. чорноi краски на нашивках, якi означають пiхоту, артилерiю, кiнноту.

6.) Артилерiю означає кружок пiд пружком дотичного корпуса, 4 см в промiрi, для всiх корпусiв зi сукна червоноi краски.

7.) Кавалерiю означає рiвнобiчний трикутник о боках, 5 см довгих пiд пружком дотичного корпуса, одним вершком в дiл, для всiх корпусiв зi сукна жовтоi краски.

8.) Саперські, технічні, будівельні і робітничі частини дістають під пружком дотичного корпусу лопату і сокиру на хрест зложені 5 см довгі, краски дотичного корпусу.

9.) Вишколи корпусів носять лише прямовісні пружки корпусів.

10.) Запілля носить зелений перстень широкий 1 см, якого цілий промір виписить 6 см.

11.) Команди припілля (етапу) армії носить рівнораменний трикутник о боках 5 см довжини, одним верхком в гору зі сукна синьої краски.

Зарядженря сі видається тимчасово, з огляду на се, що підтеперішою хвилю не можна перепровадити докладно відзнаки однострою, приписані LXVI. Розпорядом ДСВС з дня 22. цвїтня 1919.

Чортків, 21 червня 1919.

Д-р Е в г е н П е т р у ш е в и ч
Диктатор ЗОУНР. в. р.

Вістник Українського Війська. — 1919. — Ч. 17. — С. 1.